

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДУДЗЯК ОКСАНА АНТОНІВНА

УДК: 330.3:[332.122:338.43]

**ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ТЕОРІЯ,
МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Кам'янець-Подільський – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Подільському державному аграрно-технічному університеті Міністерства освіти і науки України (м. Кам'янець-Подільський)

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор, заслужений працівник сільського господарства України
ІВАНІШИН Володимир Васильович,
Подільський державний аграрно-технічний університет, ректор.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
АНДРУШКІВ Богдан Миколайович,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг;

доктор економічних наук, професор
ЗАБУРАННА Леся Валентинівна,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, професор кафедри менеджменту імені професора Й. С. Завадського, Народний депутат України;

доктор економічних наук, професор
МАРМУЛЬ Лариса Олександрівна,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, професор кафедри економіки.

Захист дисертації відбудеться 26 грудня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 71.831.02 у Подільському державному аграрно-технічному університеті Міністерства освіти і науки України (32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13, головний корпус ПДАТУ, ауд. 20).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Подільського державного аграрно-технічного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13, гол. корпус .

Автореферат розіслано «26» листопада 2019 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Т. Л. Білик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток сільських територій, продуктивне і ефективне функціонування українського села безпосередньо впливає на рівень економічної та продовольчої безпеки держави, стабільності економічної ситуації в країні, розвитку аграрних підприємств і є результатом діючої державної політики у цій сфері. Поряд з тим для сільських територій України характерною є розбалансованість розвитку в економічній, соціальній, адміністративній, правовій, технологічній, екологічній, культурній, освітній та інших площинах, що зумовлює формування процесів деградації і потребує докорінного перегляду державної політики у цій сфері.

Перешкодою інтенсивного та сталого розвитку сільських територій, у першу чергу, стає відсутність конструктивного державного управління, у тому числі державної мотивації, фінансового забезпечення, слабка орієнтація на сучасні світові стандарти, диспропорції сільськогосподарського виробництва. Вплив низки дестабілізуючих факторів зумовлюють низький загальний рівень життя сільського населення та демографічну кризу, збільшення числа депресивних сільських територій, екологічне та радіаційне забруднення, деградаційні процеси у сфері культури, що призводить до загроз економічній та національній безпеці держави.

Значний внесок у формування наукових теорій, в яких сформовані класичні поняття і тези, пов'язані з баченням якості життя сільського населення, формуванням якісно нового підходу до розвитку села, визначенням пріоритетів його соціального та економічного розвитку, використанням новітнього досвіду внесли зарубіжні вчені: М. Адамовіч, Х. Бовен, Б. Бордман, М. Вебер, К. Девіс, Г. Дуранд, М. Штейнман та інші.

Основою теоретичних та методичних аспектів функціонування сільських територій, які можуть формуватися за допомогою стратегій, програм та концепцій, інноваційних заходів, що здатні забезпечити їх сталий, динамічний та інтенсивний розвиток, покращення економічної активності населення з метою підвищення ефективності та диверсифікації виробництва, а також забезпечення продовольчої безпеки держави, стали праці вітчизняних учених Ю. О. Губені, Л. В. Забуранної, В. Д. Залізка, В. В. Іванишина, Н. М. Куцмус, Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка, В. Г. Петрушківського, І. В. Прокопи, П. Т. Саблука, М. П. Талавирі, О. О. Шеремета О.О. Науково-теоретичні та практичні напрями розвитку сільських територій, їх модернізації та інтенсифікації розвитку, відновлення та оновлення людського капіталу, інституціональної модернізації аграрної сфери досліджуються багатьма вітчизняними вченими, серед яких: Б. М. Андрушків, М. В. Жук, А. В. Ключник, Л. О. Мармуль, М. І. Стегній, Р. І. Тринько, Г. С. Цехмістрова.

Незважаючи на значні науково-практичні напрацювання у зазначеній проблематиці, в сучасних наукових джерелах відсутнє цілісне та структуроване розуміння сутності розвитку сільських територій, концептуальне бачення процесів відновлення депресивних регіонів в нових економічних реаліях, у тому числі з огляду на необхідність реінтеграції анексованих територій з урахуванням економічних, соціальних, ментальних, освітніх проблем, що окреслилися там упродовж останніх років. Отже, потреба дослідження

занедбаного стану сільських територій та необхідність їх відновлення і розвитку з акцентом на прискоренні реформ в аграрному секторі України зумовили вибір теми, мети і завдань дослідження, формування методологічного базису, а також практичну значущість результатів дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематики науково-дослідних робіт економічного факультету Подільського державного аграрно-технічного університету «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0114U007032). Основний внесок автора наукової роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій з проведення адміністративно-територіальної реформи, відновлення та розвитку сільських територій, їх економічної модернізації та створення механізмів ефективного розвитку сільського населення з метою відродження українського села.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методологічних засад і концептуальних підходів щодо відновлення та розвитку сільських територій в сучасних економічних реаліях і обґрунтування методичних та науково-практичних положень механізму економічної модернізації сільських територій та визначення пріоритетних напрямів їх відновлення.

Для досягнення мети було поставлено і вирішено такі завдання:

- на основі систематизації наукових концепцій розкрити економічний зміст поняття «сільські території», визначити методологічні особливості функціонально-господарського підходу дослідження розвитку сільських територій та розвинути його основні положення;
- проаналізувати існуючі концептуальні підходи забезпечення сталого розвитку сільських територій на національному, регіональному й місцевому рівнях, визначити фактори впливу на ефективний розвиток сільських територій країни;
- узагальнити світовий досвід та українську практику сталого розвитку сільських територій з метою оцінювання можливостей їх використання для підвищення якості життя населення;
- розробити методологію і методичний інструментарій дослідження сталого розвитку сільських територій, враховуючи особливості розвитку сільських територій в умовах поглиблення трансформаційних процесів;
- провести комплексний аналіз сучасного стану розвитку сільських територій та розробити методичний підхід до оцінювання сталого розвитку сільської поселенської мережі;
- на основі історико-діалектичного аналізу провести диференціацію сільської місцевості й обґрунтувати програму відновлення та прискореного розвитку сільських територій;
- розробити моделі сталого розвитку сільських територій, враховуючи сучасний рівень соціально-економічного та інституційного розвитку регіонів;
- визначити основні напрями удосконалення механізму формування людського капіталу в межах сільської території з урахуванням вибору способу й інструментів їх реалізації;

- обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку аграрної освіти та визначити її вплив на відновлення та сталий розвиток сільських територій;
- розробити концептуальну модель обґрунтування цільових пріоритетів державного регулювання та підтримки сталого розвитку сільських територій України;
- обґрунтувати концептуальні і науково-методичні підходи до формування ефективного механізму активізації процесу диверсифікації сільськогосподарської діяльності в напрямі розвитку сільського зеленого туризму;
- сформулювати заходи щодо узгодження пріоритетів розвитку сільських територій та інструментів державного регулювання.

Об'єктом дослідження є процеси відновлення і розвитку сільських територій України.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних і практичних аспектів відновлення і розвитку сільських територій.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, фундаментальні положення економічної теорії, системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів, пов'язаних з економічною модернізацією, наукові розробки зарубіжних і вітчизняних учених з питань розвитку сільських територій, змін і перетворень у національній економіці та політиці щодо сільських територій.

У процесі дослідження використано такі наукові методи і прийоми: історичний (для вивчення становлення і розвитку українського селянства), абстрактно-логічний (для з'ясування і поглиблення сутності поняття розвитку сільських територій, обґрунтування пріоритетних його напрямів, формування висновків і пропозицій); системний аналіз (для виявлення і урахування чинників, що впливають на процес децентралізації та її вплив на розвиток села, інвестиційного і фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад - ОТГ); порівняльний аналіз (для визначення змін у економічних показниках розвитку ОТГ та сіл України); монографічний (для дослідження процесів розвитку сільських територій в окремих регіонах); аналіз і синтез (для оцінювання програм розвитку сільських територій у різних інвестиційних умовах); економіко-статистичні методи, серед яких графічний (для наочного відображення динамічних і структурних змін у процесі розвитку сільських територій); експертних оцінок (для виявлення значимості основних складових державної політики на механізми відновлення та розвитку сільських територій); соціологічного вибіркового опитування (для виявлення чинників, які демонструють ефективність проведення адміністративно-територіальної реформи очима сільських мешканців).

Інформаційною базою дослідження є чинні законодавчі і нормативно-правові акти, матеріали Державної служби статистики України, Головних управлінь статистики в окремих областях України, дані статистичної звітності окремих сіл та ОТГ, матеріали анкетування і соціологічних обстежень, наукова література з теми дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні на концептуальному та методичному рівнях важливої наукової проблеми розробки теоретико-методологічних засад та обґрунтування науково-практичних

рекомендацій щодо формування механізмів відновлення і розвитку сільських територій у нових економічних реаліях. До найбільш вагомих результатів, що характеризують новизну дослідження, належать:

уперше:

- розроблено методологічні засади територіально-функціональної моделі інвестиційного забезпечення відновлення і розвитку національних сільських територій в умовах поглиблення процесу децентралізації на основі взаємоузгодження науково-практичних підходів, представлених у моделях інвестиційної політики Європейського та Азійсько-Ізраїльського напрямів, яка спрямована на вирішення сучасних проблем соціально-економічного розвитку: забезпечення продовольчої безпеки, подолання бідності, зниження рівня безробіття, вирівнювання економічного розвитку, а також враховує соціально-економічні взаємодії та взаємозв'язки, чинники впливу на соціальну, економічну, інституційну та екологічну складову цих перетворень;

- обґрунтовано методологію оцінювання адміністративно-територіальної реформи за допомогою комплексної оцінки чинників та соціологічного дослідження об'єднаних територіальних громад як ключової ланки у відновленні та розвитку сільських територій України, що дало змогу оцінити результативність запровадженої реформи з позицій сільського населення України.

- запропоновано авторський підхід до трансформації структури інституційного середовища сільської місцевості як складової соціо-економіко-екологічної системи, спрямованої на підвищення ролі об'єднаних територіальних громад у забезпеченні сталого розвитку регіонів та розвитку їх взаємодії із сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами, дорадчими службами та закладів вищої освіти.

Сформований підхід враховує роль та рівень впливу аграрної освіти на відновлення та розвиток сільських територій, виховання молоді, відновлення лідерства, культури і традицій українського села, що дозволяє розробити ефективну державну політику розвитку сільських територій у контексті активізації євроінтеграційних процесів ;

- розроблено систему інтегральних показників оцінювання сталого розвитку сільських територій, що дозволило виділити три типи систем соціально-економічного простору сільських територій в умовах поглиблення процесу трансформації національної економіки: перший тип – система соціально-економічного сільського простору позитивної динаміки; другий тип - система соціально-економічного сільського простору нульової динаміки; третій тип - система соціально-економічного сільського простору негативної динаміки, а також оцінено результати роботи інститутів та інституцій місцевого самоврядування для подальшого обґрунтування планів розвитку територій, розробки концепції розвитку сільської громади та цільових програм підтримки функціонування аграрного сектору національної економіки;

удосконалено:

- сутнісне функціональне наповнення дорадчих інститутів України як осередків поширення комерційної інформації для сільських жителів, сільськогосподарських товаровиробників, а також концептуальний підхід до посилення політики локалізації сільгоспвиробництва, який, на відміну від

існуючих, дозволяє зосередитися і поширювати послуги для селян, що займаються бізнесом, диверсифікують сільськогосподарське виробництво, віднаходять вирішення проблем виробничо-збутового характеру;

- науково-методичний підхід до формування процесів відновлення та розвитку сільських територій в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів з урахуванням особливостей історичного розвитку українського селянства, що, на відміну від загальновідомих трактувань, дозволяє визначити позитивні та негативні важелі впливу на особистість сільського лідера України, його індивідуальність та сприйняття бізнес-процесів у межах сільських територій;

- методичні підходи до оцінювання, що, на противагу відомим, дозволяє виявити вплив енергозберігаючих технологій на розвиток сільських територій, формування сімейного бюджету сільського домогосподарства та додаткових можливостей сільської громади щодо ефективного використання місцевих можливостей для розвитку альтернативних джерел енергетики;

дістали подальшого розвитку:

- термінологічний апарат візії, концепції розвитку об'єднаної територіальної громади шляхом змін у трактуванні терміну «розвиток сільських територій». На відміну від існуючих, авторський підхід акцентується на значенні відновлення сільських територій в умовах удосконалення та імплементації досвіду європейських країн, раціонального використання відновлювальної енергетики та ресурсних можливостей;

- трактування сільськогосподарської дорадчої діяльності в умовах інституційної трансформації сільського середовища, яке, на відміну від існуючих наукових підходів, слугує основою для удосконалення моделей дорадчих служб, адаптації їх функцій до українських реалій, обґрунтування необхідності популяризації базової, вищої та післядипломної аграрної освіти у сільських територіях;

- методологічні підходи до визначення перспектив відновлення та розвитку сільських територій України, які, у порівнянні з іншими підходами, передбачають не лише розвиток сільського господарства й кооперації, а й диверсифікацію за рахунок агротуристичного бізнесу, виробництва та реалізації екологічно чистої продукції, розвитку соціальної й виробничої інфраструктури в сільській місцевості;

- систематизація наукових підходів до вивчення й ідентифікації сільських територій, особливостей їх розвитку в умовах трансформації інститутів та інституцій. Порівняно з відомими формулюваннями, авторський підхід на основі розвитку понятійно-категорійного апарату дослідження сільських територій забезпечив вироблення методів оцінювання ефективності інституційної та структурної реформ у сільській місцевості і формування алгоритму реалізації програми відновлення та сталого розвитку сільських територій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що більшість положень дисертаційної роботи доведено до рівня методичних рекомендацій, практична реалізація яких на рівні ОТГ, району, області сприятиме формуванню дієвих механізмів відновлення і розвитку сільських територій в нових економічних реаліях. Пропозиції автора можуть бути використані в практичній діяльності органами виконавчої влади, у сільських

радах та ОТГ. Зокрема, в практику діяльності впроваджено такі результати дослідження і підтверджено відповідними довідками про впровадження:

- концептуальні та теоретичні напрацювання, запропоновані методологічні підходи до написання «Концепції розвитку сільських територій Тернопільської області» для Департаменту агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 1-923/1.1 від 16.09. 2019 р.);
- Програма розвитку сільського зеленого туризму для Більче-Золотецької ОТГ, що дала можливість здійснення якісних змін інвестиційно-інноваційного і соціального спрямування, Більче-Золотецька ОТГ (довідка № 1042 від 11.09.2018р.);
- Рекомендації щодо формування концепції створення інформаційно-консультативних служб (на досвіді держави Ізраїль) Ізраїль, МАШАВ, кібуц Шфаїм (довідка від 22.06.2016 р.);
- Пропозиції, що стосуються формування напрямів популяризації аграрної освіти, схвалені й прийняті до впровадження Департаментом агропромислового розвитку Борщівського району Тернопільської області (довідка № 01-03/123 від 31.10.2019р.);
- Пропозиції, що формують наукову базу для практичного вирішення проблеми відновлення та розвитку сільських територій, впроваджені в Орининській сільській раді Кам'янець-Подільського району Хмельницької області (довідка № 02-21/355 від 18.09.2018 р);
- Пропозиції до складання плану соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади Смотрицької селищної ради (довідка №57 від 19.11.2018р.).
- Окремі теоретичні й практичні положення дисертаційної роботи прийнято до впровадження в навчальний процес у Подільському державному аграрно-технічному університеті для розробки навчальних матеріалів із дисциплін «Ділове адміністрування», «Аграрний менеджмент», «Керівник адміністративної служби» (довідка № 71-01-434 від 10.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійно виконаного автором наукового дослідження, де викладено авторський підхід до вирішення проблеми відновлення та розвитку сільських територій. Усі наукові результати, що містяться у ній, отримано автором особисто. З опублікованих у співавторстві наукових праць використано лише ті ідеї та положення, що належать автору.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи доповідалися й отримали схвалення на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми менеджменту: теоретичні і практичні аспекти» 2015 р. Подільський державний аграрно-технічний університет, Кам'янець-Подільський; «Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції» 2016 р. Подільський державний аграрно-

технічний університет, Кам'янець - Подільський; «Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти» 2016 р. Подільський державний аграрно-технічний університет Кам'янець-Подільський; «Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та оподаткування» до 30-річчя заснування кафедри обліку і оподаткування ХДАУ» Херсон, 2017 р; «Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія», Кам'янець-Подільський 2017 р.; «Глобальні і регіональні проблеми інформатики в суспільстві та природокористуванні» НУБіП, Київ 2017 р.; «Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції» 2019 р., м. Кам'янець-Подільський. – Тернопіль.; «Сучасний рух науки» 2019 р., «WayScience» м. Дніпро; Сучасні методи підвищення ефективності використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки» Львів, 2019 р. ГО «Львівська економічна фундація».

Публікації. За результатами виконаних досліджень опубліковано 34 наукових праць, із них одноосібна монографія обсягом 18,5 друк. арк., монографія у співавторстві, 22 статті у наукових фахових виданнях України, з яких 19 – у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних, 2 статті – у виданнях іноземних держав, 9 публікацій у матеріалах і тезах конференцій. Загальний обсяг, що особисто належить автору 28,67 друк. арк.

Обсяг і структура роботи. Робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 538 сторінок, основний зміст роботи викладено на 440 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертаційна робота містить 48 таблиць, 54 рисунків, 11 додатків. Список використаних джерел включає 371 найменувань, на 36 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади соціально-економічного розвитку сільських територій України**» розглянуто методологічні підходи до вивчення проблематики відновлення та розвитку сільських територій, інституційно-організаційні засади їх відновлення та розвитку, а також історико-економічні підходи до дослідження розвитку сільських територій України.

Узагальнення наукових джерел і національної практики відновлення і розвитку сільських територій дозволило констатувати, що нині переважно виділяють два підходи до їх вивчення: галузевий і територіальний. Крім того, низка науковців пропонують виокремлювати ресурсний, інфраструктурний, екологічний, соціально-економічний та комплексний підходи, які, на наш погляд, є похідними від двох згаданих базових підходів – галузевого та територіального. Ці підходи слугують теоретичним підґрунтям розробки методології формування стратегій і планів відновлення та розвитку сільських

територій (рис. 1).

Джерело: розроблено автором

Рис. 1. Підходи до вивчення та аналізу розвитку сільських територій

Концепція розвитку сільських територій, прийнята 23 вересня 2015 року, допомагає спрямувати зусилля розробників програм розвитку сільських територій у напрямі тих проблем, які є загальними для сільських територій України. Поряд з тим розробка конкретних програм розвитку сільських територій потребує адаптації загальних концептуальних положень до регіональних та інших особливостей територій (традиції, ментальність, культура, соціально-економічна ситуація, наявні людські, природні та матеріальні ресурси та потенціали). Розробляючи програму відновлення та розвитку сільських територій для будь-якого регіону, потрібно зважати на принципи діяльності інвестора: державне, громадське, благодійне фінансування.

Вивчення методів і практики формування програм відновлення і розвитку сільських територій дозволило згрупувати їх у два типи програм: Європейський і Азійсько-Ізраїльський (рис. 2).

```
graph TD; A[Пошук потенційного замовника (інвестора) програми відновлення та розвитку сільських територій] --> B[Визначення потреб замовника (інвестора) програми відновлення та розвитку сільських територій]; B --> C[Визначення регіонального напрямку розробки програми відновлення та розвитку сільських територій (ментальність, звичаї, традиції)]; C --> D[Європейський тип розробки програми відрновлення і розвитку СТ]; C --> E[Азійсько-ізраїльський тип розробки програми відрновлення і розвитку СТ]; D --> F[Вивчення законодавства країни замовника з обов'язковим вивченням законодавства країни виконавця проекту]; E --> G[Вивчення законодавства країни замовника]; F --> H[Розширене маркетингове дослідження країни замовника проекту]; G --> I[Коротка характеристика ринкових переваг розробленої програми. SWOT-аналіз]; H --> J[Розширене маркетингове дослідження країни замовника]; I --> K[Очікувані результати]; J --> L[Аналіз реалізації розробленої програми]; K --> M[Презентація 15-20 хв.]; L --> N[Опис очікуваних результатів]; M --> O[Презентація від 30 хв. до 1 год.]; N --> O;
```

The flowchart illustrates the methodology for developing a rural development program, structured into two parallel paths for different types of programs, which converge at the final presentation stage.

Initial Steps (Common to both paths):

- Пошук потенційного замовника (інвестора) програми відновлення та розвитку сільських територій
- Визначення потреб замовника (інвестора) програми відновлення та розвитку сільських територій
- Визначення регіонального напрямку розробки програми відновлення та розвитку сільських територій (ментальність, звичаї, традиції)

Parallel Development Paths:

- Європейський тип розробки програми відрновлення і розвитку СТ:**
 - Вивчення законодавства країни замовника з обов'язковим вивченням законодавства країни виконавця проекту
 - Розширене маркетингове дослідження країни замовника проекту
 - Розширене маркетингове дослідження країни замовника
 - Аналіз реалізації розробленої програми
 - Опис очікуваних результатів
- Азійсько-ізраїльський тип розробки програми відрновлення і розвитку СТ:**
 - Вивчення законодавства країни замовника
 - Коротка характеристика ринкових переваг розробленої програми. SWOT-аналіз
 - Очікувані результати

Final Presentation Stage:

- Презентація від 30 хв. до 1 год. (from the European path)
- Презентація 15-20 хв. (from the Asian-Israeli path)

Labels:

- Макрорівень** (Macro level) is indicated near the SWOT analysis and expected results boxes.
- Мікрорівень** (Micro level) is indicated near the description of expected results box.

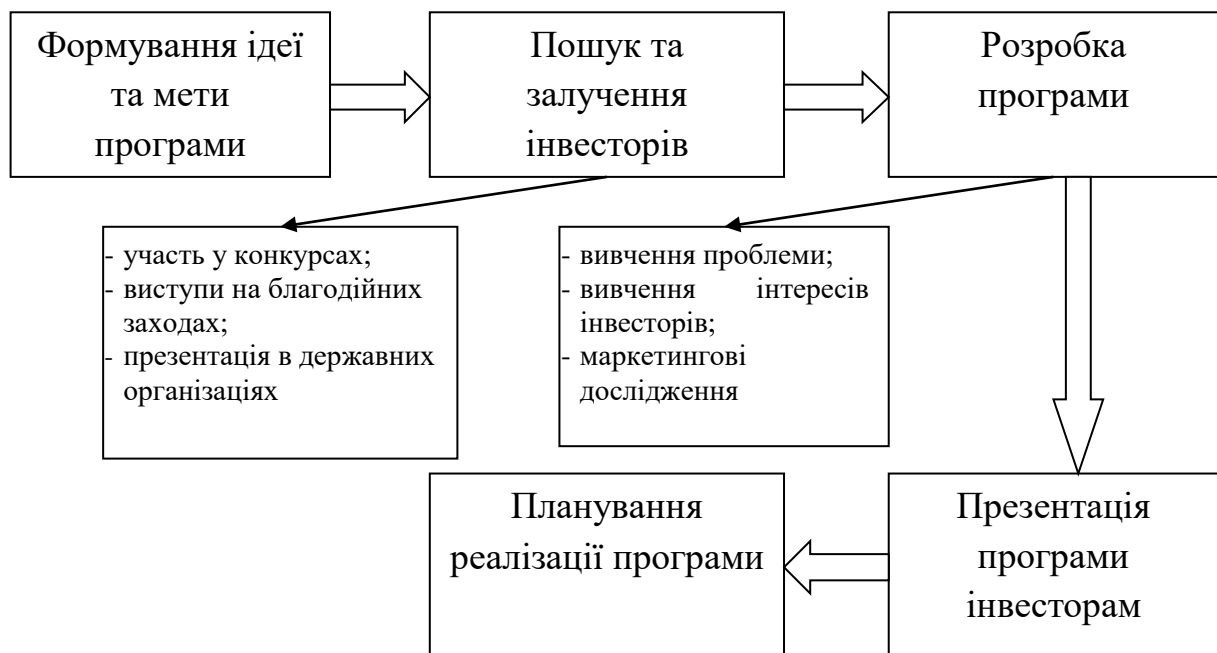
Європейська програма відновлення і розвитку сільських територій ґрунтується на:

- розширеному вивченні нормативно-правової бази;
- глибокому вивченні ресурсного потенціалу, що сприятиме відновленню і розвитку сільських територій;
- маркетинговому дослідженні ринку регіону поширення програми;
- SWOT-аналізі;
- детальному плануванні реалізації програми;
- основній ідеї;
- очікуваних результатах програми.

Азійсько-Ізраїльський тип програми відновлення та розвитку сільських територій ґрунтується на:

- яскравих презентаціях і вступі;
- основних ідеях;
- SWOT-аналізі;
- загальному плані реалізації програми;
- очікуваних результатах програми.

Зважаючи на це, при написанні програми відновлення та розвитку сільських територій проєктант повинен досконало вивчити інвестора, який має з ним співпрацювати (рис. 3).

Джерело: розроблено автором

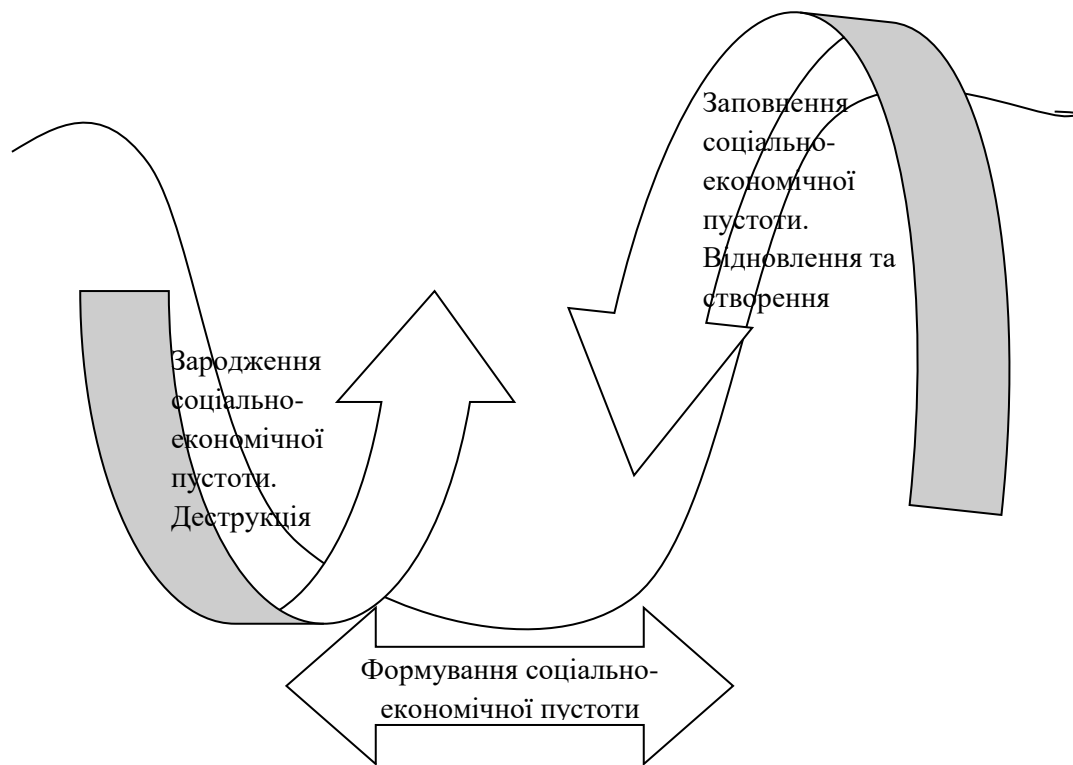
Рис. 3. Алгоритм розробки програми відновлення та розвитку сільських територій

Розроблена за такою схемою програма сприятиме вирішенню питань відновлення та розвитку сільських територій, допоможе залученню інвесторів для розв'язання численних проблем сільських населених пунктів і з боку

держави, і з боку приватних організацій, що цікавляться цією проблематикою.

При розробці програм, які зорієнтовані на відновлення та розвиток сільських територій, варто зважати на всі чинники її формування та можливості реалізації. При дослідженні території, охопленої програмою, потрібно акцентуватися на початковому стані цієї території: проблемна стадія деструкції, стан повного занепаду, а також зацікавленість інвесторів та ентузіастів, які планують своє життя та бізнес на цій території за переліком причин, які також потрібно виділити у програмі.

Таке дослідження передбачає використання низки класичних методів, які використовуються в сучасних дослідженнях (аналітичні, SWOT-аналіз, комплекс маркетингового дослідження ринку, статистичні методи тощо), а також новітніх, зокрема - методології виявлення соціально-економічних пустот, які утворюються в процесі зникнення ланок соціально-економічного механізму держави чи іншого інституту (рис. 4).

Джерело. розроблено автором

Рис. 4. Соціально-економічна пустота в періоди зародження, формування та відновлення

У стані переходу економіки від командно-адміністративної до ринкової соціально-економічна ситуація в Україні зазнала значних змін. За роки перехідної економіки у нашій країні трансформувалася форма власності, лівова частка державного майна перейшла до рук приватних підприємців, які не мали досвіду господарювання в нових умовах і тому не отримали очікуваних результатів. Змінилась форма власності на землю, яка була розподілена між пайовиками, що не завжди ефективно розпоряджалися нею. Це спричинило занепад у сільському господарстві, яке часто було базовим господарюванням у сільських територіях.

Перший етап у період зародження соціально-економічних пустот є деструктивним явищем, адже в його межах руйнується стабільна система чи галузь, яка хоч і не є актуальною, але поки ще дієва (наприклад, реформа вугільної галузі у Великій Британії). Для цього етапу характерні радикальні дії уряду, кризові явища, які не знаходять підтримки у суспільстві, викликають супротив і нерозуміння (наприклад, реформи «шокової терапії» у Польщі).

Другий етап формування соціально-економічних пустот призводить до зникнення підприємств, організацій, які залежали від зруйнованої галузі чи системи. Коли зникають підприємства, що забезпечували населення робочими місцями і наповнювали сімейний бюджет, починається демографічна криза, зменшується кількість населення та народжуваність, економічно активне населення починає шукати альтернативу своїй звичній формі життя, відсутність та пошуки лідерства і прикладу для наслідування (країни колишнього СРСР та соціалістичного табору).

Третій, завершальний, етап – це формування основи для побудови нової галузі чи системи, яка частково або повністю замінить зруйновану. На цьому етапі відбувається розвиток стартапу – нової формації, що знаходиться на стадії започаткування та розвитку. Також спостерігається цікавість інвесторів до тієї території, де з'явилася соціально-економічна пустота, спостерігається повернення молоді, відбувається побудова нової галузі, або її відновлення і модернізація, а також пристосування до сучасних умов ринку та суспільства (наприклад, створення держави Ізраїль).

Формування соціально-економічної пустоти не варто сприймати як негативний процес, адже соціально-економічні пустоти, які виникають внаслідок еволюційних процесів, природно виникають та призводять до появи нових систем та галузей, які ефективніші та пристосовані до сучасних реалій.

Нині соціально-економічні пустоти, які виникли у процесі перехідної економіки в Україні, знаходяться на стадії формування та заповнення. Наприклад, децентралізація, що зараз проходить у сільських територіях, сприяє їх відновленню та поверненню сільської молоді до села, мотивує сільських лідерів, сприяє відновленню сільської інфраструктури та підприємництва.

Методологічні засади дослідження сільських територій мають міждисциплінарний характер, оскільки розглядаються у розрізі географічних, регіональних, економічних та управлінських наук; важливим елементом дослідження є історичний аспект, який представлено в роботі.

У другому розділі **«Інституційний підхід до забезпечення розвитку сільських територій в умовах трансформації соціально-економічних систем»** проаналізовано міжнародний досвід формування політики відновлення та розвитку сільських територій, сформульовано особливості відновлення і розвитку цих територій в євроінтеграційному процесі, а також адаптовано світовий досвід формування політики розвитку сільських територій до реалій економіки України.

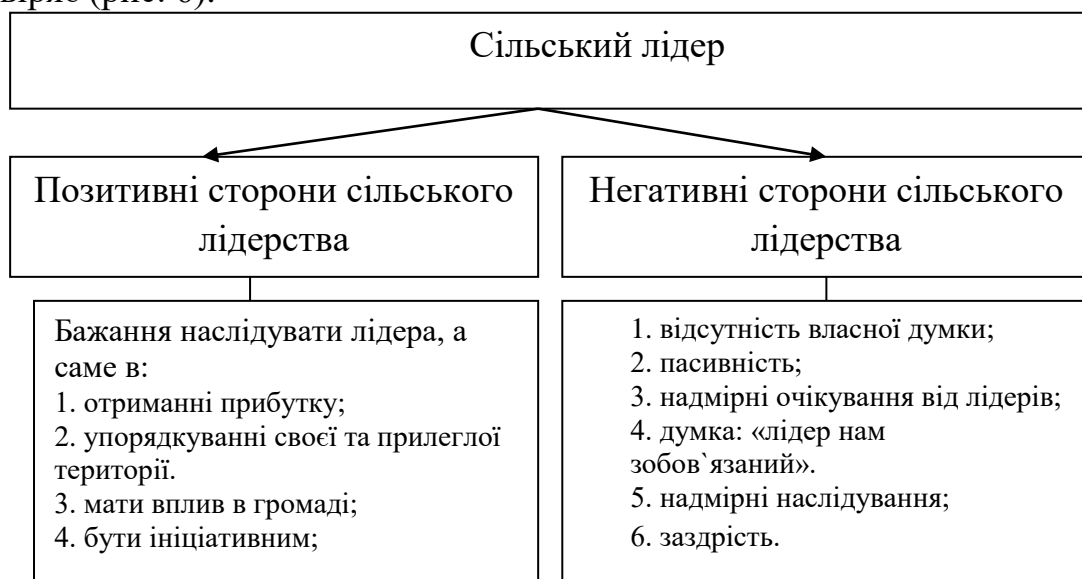
У дисертації подано результати аналізу етапів розвитку сільських територій в країнах Європи та у країнах, що пережили адміністративно-територіальну реформу (Польща, 2004 рік). Раніше в цих країнах сільська територія розглядалася як організована територія для виробництва сільськогосподарської продукції, що порівняно з іншими знаходилася у значно

сприятливіших агрокліматичних та соціально-економічних умовах, але у процесі трансформації це бачення змінилося. Нині у більшості країн Європи сільські території не сконцентровані навколо сільськогосподарського виробництва, хоча воно займає достатню частку у відновленні та розвитку сіл.

Узагальнення зарубіжного досвіду відновлення та розвитку сільських територій дозволяє стверджувати, що початок реформування Спільної Аграрної Політики (САП) ЄС відіграє важливу роль у сприянні сільському співтовариству та вирішенні економічних, соціальних та екологічних проблем XXI століття. Як і в багатьох країнах світу, в ЄС багатофункціональна роль сільського господарства зростає на фоні скорочення його економічного внеску у ВВП та зайнятості. Скорочення супроводжується процесами, пов'язаними з адаптацією сільського господарства до нових ринкових умов та диверсифікацією сільської економіки. Сільський розвиток тісно пов'язується із сучасною САП ЄС і заходами, що підтримують зайнятість сільського населення.

Вивчення причинно-наслідкових зв'язків сучасних процесів відновлення і розвитку сільських територій дозволило встановити, що розвиток місцевих ініціатив, у випадку їх успішної реалізації, зумовлюється наростанням креативного потенціалу громади. Оскільки реальні потреби громади та їх потенціал можуть суттєво диференціюватися, то й самі місцеві ініціативи можуть мати різне спрямування.

Незважаючи на певні досягнення у застосуванні інституційно-еволюційної методології дослідження актуальних соціально-економічних проблем, важко однозначно стверджувати, що сформовані на сьогодні теоретичні уявлення про інституціональний устрій сільської економіки є повними і всебічними. У цьому контексті в роботі розглянуто питання лідерства і зроблено висновок, що сільський лідер – це авторитетна особистість, яка проживає у сільській місцевості та від імені громади села має право приймати відповідальні рішення, що стосуються інтересів громади, яка йому довіряє (рис. 6).

Джерело: розроблено автором

Рис. 5. Позитивні та негативні сторони сільського лідерства

В дисертації розглянуто актуальні питання сталого розвитку сільських територій, під яким розуміють такий їх розвиток, що забезпечує зростання, диверсифікацію й підвищення ефективності сільської економіки, стабілізацію чисельності населення і збільшення тривалості життя, повну й продуктивну зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських районах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу. Тому часто до напрямів сталого розвитку і відновлення сільських територій відносять агрохолдингізацію, що є дискусійним питанням.

Таблиця 1

Позитивні та негативні сторони впливу на сільські території розвитку агрохолдингізації в Україні

Позитивні сторони агрохолдингізації	Негативні сторони агрохолдингізації
<ul style="list-style-type: none"> - значна інвестиційна привабливість більшості агрохолдингів; - висока привабливість агрохолдингів у плані їх кредитування комерційними банками порівняно із сільськогосподарськими товаровиробниками інших організаційно-правових форм господарювання завдяки наявності ліквідного заставного майна; - можливість для дочірніх компаній отримувати від материнської компанії пільгове кредитування; - замкнутий цикл виробництва та переробки сільськогосподарської продукції у більшості агрохолдингів, що дозволяє одержувати додану вартість, яка створюється у продуктовому ланцюжку; - доступність для агрохолдингів зарубіжних ринків збуту сільськогосподарської продукції; - монополізація ними всієї інфраструктури аграрного ринку. 	<ul style="list-style-type: none"> - гіперкапіталізація земельних банків агрохолдингів, яка може призвести до втрати сільськими жителями контролю над більшістю родючих земель сільськогосподарського призначення; - зростання рівня безробіття серед сільських жителів у зв'язку з витісненням трудомістких видів сільськогосподарської продукції, переходом на моновиробництво і використання вузькопрофільної сільськогосподарської техніки; - зuboжіння сільського населення, розвиток міграційних процесів та вимирання сільських територій; - ущільнення ґрунтів та руйнація транспортної інфраструктури сільських територій через використання високотонажної техніки, що призводить до окислення земель сільськогосподарського призначення; - недотримання екологозберігаючих агротехнологій і вимог щодо відновлення лісосмуг, що спричиняє вітрову ерозію ґрунтів, погіршує структуру орних земель та знижує біологічний і економічний потенціали сільських територій, адже якісна земля – їх основний ресурс; - відмова більшості агрохолдингів від розвитку тваринницької галузі, що призводить до вимушеної заміни органічних добрив на мінеральні, внаслідок чого в ґрунт потрапляє ряд небезпечних речовин, які забруднюють водні ресурси сільських територій; - використання отрутохімікатів та пестицидів, що впливає на екологію сільських територій; - недотримання сівозмін, раціональної структури посівів та заходів щодо меліорації земель, що спричиняє виснаження земельних ділянок, які згодом, як показує практика латиноамериканського “латифундизму”, не зможуть використовуватися за прямим призначенням, і загрожує продовольчій безпеці країни; - неконтрольоване використання ГМО у виробництві сільськогосподарської продукції, яке викликає тривогу і вимагає додаткових досліджень у сфері їх виявлення та можливого впливу на навколишнє середовище і людину; - монополізація сільськогосподарської галузі, яка дозволяє кільком корпоративним власникам диктувати ціни на основні продукти харчування, що також загрожує продовольчій безпеці країни.

Джерело: розроблено автором

Важливим фактором розвитку агрохолдингів в Україні стало формування ними власного «аграрного лобі» з метою захисту своїх інтересів на законодавчому та виконавчому рівнях. До початку фінансово-економічної

кризи 2008–2009 рр. поширеним способом утворення агрохолдингів було проникнення капіталу великих підприємств, що переробляють продукцію сільського господарства та промислових підприємств, не пов'язаних із сільськогосподарською продукцією, в агробізнес шляхом викупу боргів і активів сільськогосподарських підприємств з перетворенням їх у свої філії та дочірні підприємства. Аналіз діяльності агрохолдингів показав позитивні та негативні сторони їх впливу на розвиток сільських територій (табл. 1).

За аналізом здійснених досліджень можна стверджувати, що агрохолдинги не стануть рушійною силою у відновленні та розвитку сільських територій, а швидше навпаки, не сприятимуть їх розвитку.

У третьому розділі **«Аналіз соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій»** досліджено стан та динаміку розвитку демографічної ситуації сільських територій України, розглянуто сільське господарство як чинник відновлення та розвитку сільських територій, а також вивчено вплив адміністративно-територіальної реформи в Україні на відновлення та розвиток цих територій.

У дисертації доведено, що серед проблем розвитку сільських територій, насамперед, є погіршення кількісних і якісних параметрів демографічних процесів внаслідок складних соціальних та екологічних умов проживання на селі, низького рівня доходів сільського населення. Низька народжуваність та високий рівень смертності досягли критичної межі.

Дослідження показали, що однією з першопричин несприятливої демографічної ситуації вважається деформація демографічного ідеалу сільських жінок (уявлення про оптимальну кількість дітей у сім'ї) та його реалізація у напрямі зменшення кількості бажаних дітей. За даними соціологічного опитування 80,4% селянок планували 2-3-дітну сім'ю, але реалізували такі демографічні наміри лише 67,9% жінок. Водночас кількість жінок з однією дитиною зросла у 3,6 рази порівняно з плановими намірами. Отже, міцне в недалекому минулому багатодітними сім'ями українське село, нині трансформується у малодітні родини. Навіть репродуктивна установка селян спрямована на звужене відтворення сільського населення, а реалізація її призвела до інтенсивного зниження плідності жінок. Це стало наслідком руйнації юридичної основи формування сільської родини, зниження життєвого рівня селян, наростання темпів такого негативного демографічного явища як збільшення неповних сімей, кількості матерів-одиначок і позашлюбних дітей, дітей-жебраків, вихованців дитячих будинків і притулків тощо.

Основна причина зниження народжуваності до рівня, який не забезпечує збереження чисельності селян, у сучасних умовах полягає в тому, що задоволення потреби в дітях, материнстві та батьківстві конкурує з низкою інших потреб - тим елементарніших, чим нижчий рівень життя. Якщо врахувати, що 60% населення нашої країни перебуває за межею бідності, понад 70% працівників отримують заробітну плату, що нижча прожиткового мінімуму, а сучасний рівень існування селян зведений до елементарного виживання, ситуацію з народжуваністю в сільській місцевості можна вважати кризовою.

Результати порівняльного аналізу показали, що щільність населення України за регіонами залежить від урбанізації територій. Наприклад, на півночі

країни найменша щільність населення, також в Полтавській області, а також у степових регіонах України. Центр та частина південних регіонів (Одеська та Запорізька області) мають дещо вищу щільність населення, а найвищу - Львівська, Чернівецька, Донецька та Дніпропетровська області.

Згідно даних, наведених у табл. 2, можна зробити висновок, що станом на 01.01.2017 року сільське населення склало 31,1% від всього населення України, від'ємне відхилення від базового 2013 року склало 1078,3 тис. осіб, що свідчить про скорочення сільського населення.

Аналіз наведених показників показує, що жінок у сільських територіях більше та скорочення жіночого населення відбувається інтенсивніше: за досліджуваний період жіноче населення скоротилося на 601,0 тис. осіб, а чоловіче – на 477,3 тис. осіб. У свою чергу, населення працездатного віку скоротилось на 694,3 тис. осіб, але відносному вимірі зросло на 0,4%.

Таблиця 2

**Чисельність наявного населення України станом на 1 січня 2017 року
(тис. осіб)**

Категорії населення	2013	2014	2015	2016	2017	Відхилення (±)
Всього	45372,7	45245,9	42759,7	42590,9	42414,9	-2957,8
В т.ч. чоловіки	20962,7	20918,3	19787,8	19717,9	19644,6	-1318,1
жінки	24410,0	24327,6	22971,9	22873,0	22770,3	-1639,7
Сільське населення	14249,7	14164,9	13325,3	13244,7	13171,4	-1078,3
В т.ч. чоловіки	6703,2	6673,9	6284,7	6254,2	6225,9	-477,3
жінки	7546,5	7491,0	7040,6	6990,5	6945,5	-601,0
Частка сільського населення, %	31,4	31,3	31,2	31,1	31,1	-0,3
В т.ч. чоловіки, %	32,0	31,9	31,8	31,7	31,7	-0,3
жінки, %	30,9	30,8	30,6	30,6	30,5	-0,4
Сільське населення у віці 16-59 років	8486,4	8442,1	7911,9	7855,4	7792,1	-694,3
Частка сільського населення у віці 16-59 років, %	29,6	29,8	29,7	29,8	30,0	0,4

Джерело: розраховано автором за матеріалами Державної служби статистики України

Незважаючи на те, що сільське господарство на сучасному етапі не є пріоритетом відновлення і розвитку сільських територій, однак воно є одним із важливих елементів потенціалу розвитку сільських територій України. Сільськогосподарські угіддя займають 42 млн. гектарів, або 70% земель

сільськогосподарського призначення. Структура сільськогосподарських угідь така: 79% – орні землі (рілля) і багаторічні насадження, 13% – пасовища, 8% – сіножаті. Найвища частка орних земель – у степових районах (70 –80%) і лісостеповій зоні. Пасовища зосереджені, в основному, в Карпатах, на Поліссі та в південно-східних степових областях, сіножаті – в долинах рік лісової і лісостепової зон.

Дослідження показали, що відсоток працюючих у сільському господарстві незначно, але зростає, і сільське господарство охоплює 10,0% працюючого населення країни. Виходячи з даних табл. 3, можна стверджувати, що лідерами у виробництві сільськогосподарської продукції є сільськогосподарські підприємства, виробництво продукції якими за останні сімнадцять років зросло на 18%, фермери ж збільшили своє виробництво дещо менше – на 6,6%. Аналіз даних табл. 3 показує, що виробництво сільськогосподарської продукції на базі господарств населення скоротилося на 18% за рахунок міграції сільського населення, великої трудомісткості, непопулярності та непристистності сільськогосподарської праці.

Таблиця 3

Структура продукції сільського господарства за категоріями виробників (відсотків до загального обсягу)

	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Відхилення 2017 до 2013 р.р., +/-
Сільськогосподарські підприємства										
Продукція сільського господарства	38,4	40,5	48,3	50,7	54,0	55,3	55,1	57,0	56,4	18,0
Продукція рослинництва	49,3	48,6	53,6	55,0	58,6	59,4	59,1	61,3	60,5	11,2
Продукція тваринництва	21,0	26,2	38,8	41,8	43,5	45,5	45,5	45,6	45,8	24,8
у тому числі фермерські господарства										
Продукція сільського господарства	2,1	4,6	6,1	6,3	7,6	7,6	7,9	8,7	8,7	6,6
Продукція рослинництва	3,1	6,7	8,7	8,6	10,1	10,0	10,4	11,2	11,3	8,2
Продукція тваринництва	0,4	0,7	1,6	1,7	1,8	1,8	1,9	2,0	2,0	1,6
Господарства населення										
Продукція сільського господарства	61,6	59,5	51,7	49,3	46,0	44,7	44,9	43,0	43,6	-18,0
Продукція рослинництва	50,7	51,4	46,4	45,0	41,4	40,6	40,9	38,7	39,5	-11,2
Продукція тваринництва	79,0	73,8	61,2	58,2	56,5	54,5	54,5	54,4	54,2	-2,3

Джерело: розраховано автором за матеріалами Державної служби статистики України

Проаналізувавши ситуацію в Європейському Союзі, можна відзначити тенденцію до різкого зменшення виробництва сільськогосподарської продукції селянами через встановлені норми якості сільськогосподарської продукції, працевлаштування селян на сільськогосподарських підприємствах та достатню кількість робочих місць в будь-яких галузях економіки.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що основним регулятором та стимулятором відновлення і розвитку сільських територій є державна стратегія по створенню ОТГ, адміністративно-територіальна реформа в Україні. Завершення реформи місцевого самоврядування в найкоротші терміни необхідне для приведення повноважень і відповідальності громад до спільного знаменника з метою формування єдиного підходу до вирішення цієї проблеми (рис. 6).

Джерело: розроблено автором на матеріалах «Децентралізація. Державний сайт України»

Рис. 6. Формування інституту старост в об'єднаних територіальних громадах України

Держава не стоїть осторонь успішних перетворень, що дозволяють розвиватись сільським територіям. Якщо взяти до уваги державну фінансову підтримку та стан субвенцій на соціально-економічний розвиток окремих територій то можна зробити висновки які відображені наступній таблиці.

Отже, за результатами наведеними в таблиці 4 можна стверджувати, що найбільшу частку від державних субвенцій отримала Дніпропетровська область. Згідно рейтингу областей України щодо проведення адміністративно-територіальної реформи Дніпропетровська область знаходиться в першій трійці, також область активно приймає участь у міжнародних проектах. На

сьогодні сім закордонних проектів втілюється на територіях Дніпропетровської області, тому логічним є те, що аналізуючи такі результати, дана область є лідером в отриманні державних субвенцій. Івано-Франківська область також отримала досить вагому частку субвенцій від держави під час проведення адміністративно-територіальної реформи.

Важливо зазначити, що в області активно диверсифікують сільське господарство, яке на сьогодні є одним із лідерів виробництва продукції, за рахунок сільського зеленого туризму, що призводить до покращення та відбудови інфраструктури сільських територій. Також на території Івано-Франківської області реалізується ряд міжнародних проектів зокрема по відновленню навколишнього середовища та інші.

Таблиця 4

Аналіз розподілу субвенцій на соціально-економічний розвитку окремих територій

н/з.п	Область	Розподілено розпорядженнями КМУ, млн., грн..	У % до загального фінансування	Кількість об'єктів	Використано коштів розподілених у 2017 році	
					Млн., грн..	%
1	Вінницька	418,9	6,7	731	305,5	72,2
2	Волинська	193,9	3,1	348	163,3	84,2
3	Дніпропетровська	599,0	9,6	516	432,5	72,2
4	Донецька	192,4	3,1	229	113,8	59,1
5	Житомирська	188,0	3,0	900	162,1	86,2
6	Закарпатська	127,1	2,0	120	97,4	76,6
7	Запорізька	238,9	3,8	285	200,0	83,7
8	Івано-Франківська	372,6	5,9	471	291,0	78,3
9	Київська	326,7	5,2	519	208,5	63,8
10	Кіровоградська	205,1	3,2	226	147,4	71,9
11	Луганська	60,5	0,9	77	41,0	67,8
12	Львівська	345,7	5,5	784	250,9	72,6
13	Миколаївська	199,9	3,2	453	121,2	60,6
14	Одеська	325,1	5,2	670	236,1	72,6
15	Полтавська	233,7	3,7	395	161,5	69,1
16	Рівненська	190,8	3,0	365	139,4	73,1
17	Сумська	229,8	3,6	602	165,2	71,9
18	Тернопільська	111,3	1,7	216	17,0	63,8
19	Харківська	348,2	5,5	272	212,6	61,1
20	Херсонська	140,5	2,2	175	96,5	68,7
21	Хмельницька	246,5	3,9	486	170,1	69,0
22	Черкаська	234,7	3,7	674	169,3	27,4
23	Чернівецька	258,1	4,1	311	185,5	71,9
24	Чернігівська	295,6	4,7	594	181,5	61,4
25	Київ	151,0	3,5	150	126,6	83,8
	Всього	6234,0	100	10569	4447,6	71,3

Джерело: розраховано автором на матеріалах «Децентралізація. Державний сайт України»

У четвертому розділі – «Соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій України в контексті євроінтеграції» обґрунтовано основні складові, що являються основою забезпечення реалізації стратегічних напрямків відновлення та розвитку сільських територій.

В умовах зростаючої енергетичної залежності України від енергетичних поставок та постійного зростання цін на енергоносії, енергоємна національна економіка, що почала розвиватися, зазнає втрат, а це призводить до значного зниження рівня виробництва та сповільнення соціально-економічного розвитку села. То ж питання використання в сільському господарстві та у сільській інфраструктурі нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії, стоїть досить гостро. З кожним роком виробництво альтернативної енергетики зростатиме, замінюючи собою традиційну енергетику, що є досить затратною та забруднює навколишнє середовище.

Таблиця 5

Прогнозні показники розвитку використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії за основними напрямками освоєння

Напрями освоєння НДЕ	Рівень розвитку НЕДЕ по роках				Відношення існуючих показників до прогнозних, %
	2005 р.	2010 р.	2020 р.	2030 р.	
Позабалансові джерела енергії	13, 85	15, 96	18, 50	22,20	62,4
В т ч. шахтний метан	0,05	0,96	2,8	5,8	0,8
Відновлювальні джерела енергії, всього					
В т. ч. біоенергетика	1,3	2,7	6,3	9,2	10,8
Сонячна енергетика	0,003	0,032	0,284	1,1	0,2
Мала гідроенергетика	0,12	0,52	0,85	1,13	10,6
Геотермальна енергетика	0,02	0,08	0,19	0,7	2,8
Вітроенергетика	0,018	0,21	0,53	0,7	2,5
Енергія доквілля	0,2	0,3	3,9	22,7	0,8
Всього	15,51	19,83	30,55	57,73	26,8

Джерело: розраховано автором на матеріалах Національного інституту стратегічних досліджень

Проаналізувавши, прогнозні показники розвитку використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії за основними напрямками освоєння, можна відслідкувати помітне збільшення виробництва нетрадиційної енергетики в Україні на 26,8 % до 2030 року, що дозволить покращити екологічний стан, створювати нові робочі місця для виробництва біоенергетичних культур, диверсифікувати сільське господарство та економити на енергоносіях, що експортуються з-за кордону.

Для кращого розуміння проблем, які в першу чергу постали на шляху відновлення та розвитку сільських територій, перспективи розвитку державної політики підтримки українського села важливо визначити їх пріоритет, їх значення не лише для економічного розвитку, а й для соціально-культурного.

Дійсно, економічний розвиток села є важливою ланкою його відновлення, розвитку та становлення на економічний шлях становлення. Та все ж, поряд з економічним розвитком, нога в ногу, не відстаючи має розвиватись соціально-культурна сфера. Від розвитку освіти, культури, обміну культурною спадщиною, запозичення світового досвіду і запровадження його в своє середовище залежить подальша доля села України, його подальший вектор його спрямування.

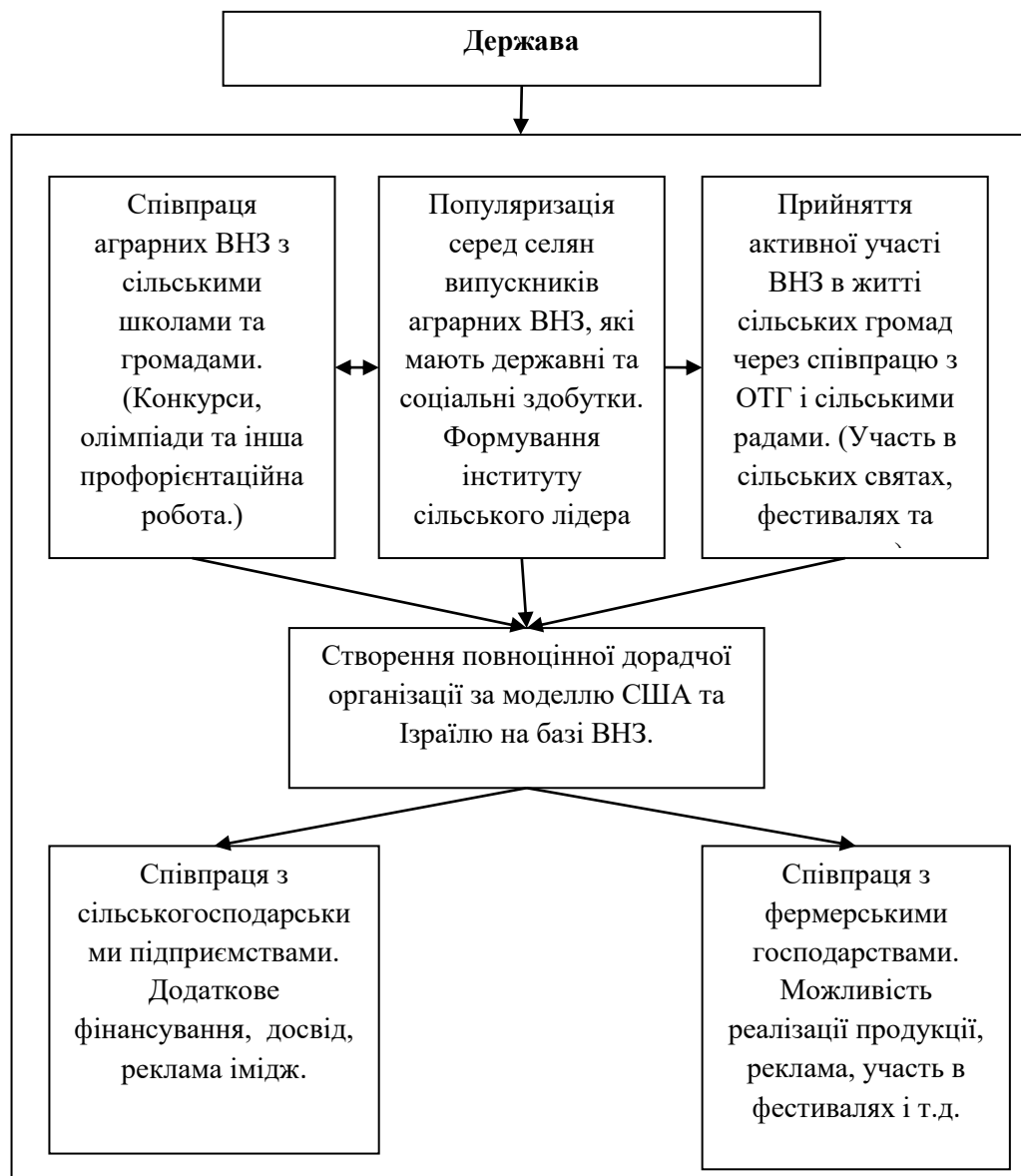

Рис.7 Модель відновлення популяризації аграрної освіти на селі
Джерело: розроблено автором.

Аграрна освіта для сільських територіях є надзвичайно важливою, саме вона нині є найбільш недооцінена міністерствами та освітніми установами. Питання аграрної освіти та післядипломної освіти замовчується та йому не надається важливого значення, а це призводить до значного освітньо-

культурного занепаду на селі, що в свою чергу призводить до зросту злочинності, алкоголізму, наркоманії, нераціонального використання вільного часу серед молоді. В роботі представлена модель, судячи з якої можна зробити висновок, що за державної підтримки, підтримки місцевого самоврядування, підприємців, можна відновити імідж аграрної освіти її важливість та значення для культурно-освітнього розвитку на сільських територіях.

Досвід і значення дорадництва, консалтингу чи інформаційно-консультативних служб є доволі значний для відновлення і розвитку сільських територій України. Якщо організація дорадства в Республіці Польща основане на окремій організації, яка окремо існує на фінанси, дмін, держави та програм, то організація інформаційно-консультаційних служб США організована на базі науково-дослідних установ чи університетів, фінансується державою, університетами чи програмами в яких вони активно приймають участь. Наприклад, інформаційно-консультаційні служби Ізраїлю функціонують, як державні установи так і приватні, але в своїй роботі практикують поєднання науки і практики науково-дослідного інституту ім.. Вулкані та підприємств та організацій, які займаються виробництвом та збутом якісної сільськогосподарської продукції, розвитком сільських територій та їх проблем.

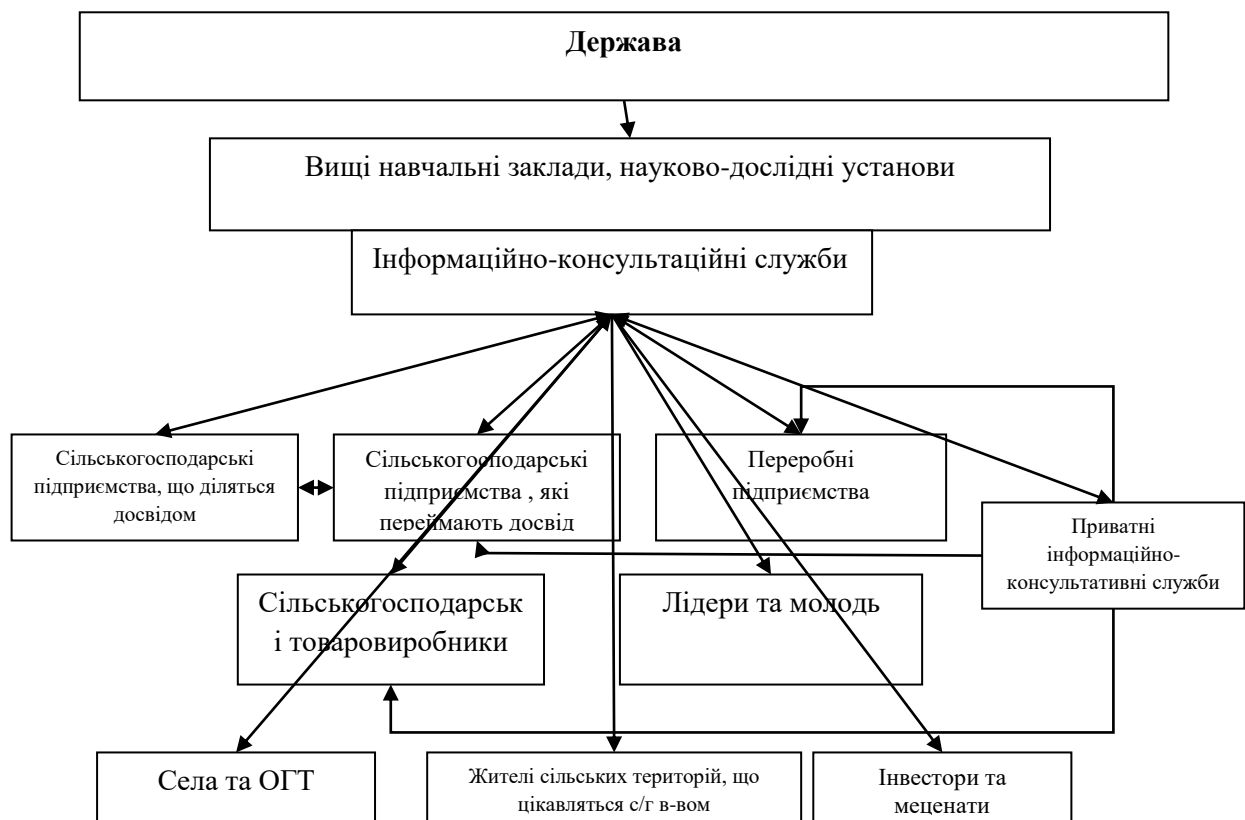

Рис.8 Модель організації та функціонування дорадчих служб України
Джерело: Розроблено автором

Проаналізувавши в роботі три моделі розвитку інформаційно-консультаційних служб Ізраїлю, Польщі та США, потрібно зауважити, що за основу розвитку дорадництва України найбільш логічніше взяти модель розвитку інформаційно-консультативних та консалтингових служб США, через те що в основі стоїть державне регулювання і підтримка, а базою є Вищі

навчальні заклади та науково-дослідні установи за якими має бути закріплене дорадництво. Оскільки саме на базі науково дослідних установ та закладів вищої освіти знаходяться всі можливі навчальні засоби для здійснення діяльності поєднуючись з сільськогосподарськими виробниками, які погоджуються на базі своїх господарств проводити дослідження та в подальшому ділитись досвідом з іншими.

У п'ятому розділі – «Напрямки забезпечення сталого соціально-економічного відновлення та розвитку сільських територій» проаналізовано імперативні напрямки відновлення розвитку сільських територій України в контексті екологізації та диверсифікації з врахуванням розвитку інфраструктури села.

Сьогодні туристичний бізнес широко охоплює всі регіони України і є складовою їх економіки. Проте для одних він носить локальний характер, а для інших - має не тільки національне, але й міжнародне значення. Разом з тим, слід відмітити, що в структурі українського туризму близько 43% належить відпочинку та лікуванню на курортах, і лише 9% - це сільський, мисливський та інші спеціалізовані види туризму, які стануть в майбутньому важливим елементом розвитку сільських територій України.

За останні роки все частіше можемо почути такі вирази, як агротуризм, сільський туризм, зелений туризм, екотуризм, агроекотуризм та інші, та незважаючи на те, що цей вид туристичної діяльності має досить очевидне соціально-економічне значення, він залишається маловивченим як з боку юристів, так і економістів.

Нині можна стверджувати, що в Україні відсутність інфраструктури – це один з тих факторів, що чинить перешкоду розвитку таким галузям, як туризм, адже не всі туристичні цікавинки мають між собою навіть елементарне, повноцінне дорожнє сполучення.

Органам місцевого самоврядування потрібно чітко усвідомити, що якість і кількість дорожнього покриття є важливим чинником до успішного розвитку сільських територій України. Від розвиненої інфраструктури залежить успішна динаміка туристичного потоку, а це додаткові робочі місця, додаткове наповнення місцевого бюджету, соціально-економічний розвиток сільських територій.

Таблиця 6

Загальна характеристика економічної активності сіл за групами розвитку сільського зеленого туризму

I		II	
В селах I групи сільський зелений туризм, не розвивається, хоча для цього є природні і екологічні умови.		У селах II групи сільський зелений туризм присутній в господарюванні селян, приносить їм прибуток і користь сільській громаді.	
с. Залісся 1		с. Оринин	
Загальна чисельність населення, осіб	1156	Загальна чисельність населення, осіб	3006
Безробітні, осіб	411	Безробітні, осіб	397
Рівень безробіття, %	35,5	Рівень безробіття, %	13,2
Економічно-активне населення, %	31,2	Економічно-активне населення %	51,1

Джерело: Розроблено автором на матеріалах Орининської та Залісецької сільських рад

Продовживши дослідження впливу сільського туризму на розвиток сільських територій, обрано села, що підпадають під загальні групи, котрі носять відповідний характер:

- села, де не розвивається сільський туризм (с. Заліся-1);
- села, де розвивається сільський туризм (с. Оринин).

В селі першої групи, де сільський туризм не розвивається, вищий рівень безробіття, а це означає, що є вільний людський ресурс, який може займатись таким видом бізнесу, як сільський туризм.

В другій групі село Оринин де є туристичні об'єкти і туризм почав розвиватися, відповідно рівень безробіття в селі менший, в тому числі і завдяки сільському туризму, більше і економічно-активного населення, через те що в селі є робочі місця для молоді і не потрібно мігрувати в місця де є робота.

Якщо ж проаналізувати можливості розвитку сільського зеленого туризму за економічною активністю населення на рівні конкретної ОТГ, яку обрано для дослідження (Більче-Золотецька ОТГ) то варто зазначити, що в тих селах в яких туризм вже розпочав свій розвиток, економічна активність населення вища ніж в тих селах в яких потенціал є, але за рядом причин сільський туризм все ще не досить активно розвивається, або взагалі відсутній.

Таблиця 7

Загальна характеристика економічної активності сіл Більче-Золотецької ОТГ за групам розвитку сільського зеленого туризму

		Всього населення, осіб	В т.ч. безробітних, осіб	Рівень безробіття, %	Економічно-активне населення, осіб	Рівень економічно-активного населення, %
У селах I групи сільський зелений туризм присутній в господарюванні селян, приносить їм прибуток і користь сільській громаді.						
1	с. Більче-Золоте	1700	24	1,4	1042	61,3
2	с.Монастирок	206	6	2,9	114	55,3
В селах II групи сільський зелений туризм, не розвивається, хоча для цього є природні і екологічні умови						
3	с.Мушкарів	97	4	4,1	32	33,0
4	с. Юр'ямпіль	265	12	4,5	105	39,6
5	с. Олексинці	875	16	1,8	430	49,1
6	с. Шершенівка	634	9	1,4	344	54,3
	Всього	3777	71	1,8	2067	54,7

Джерело: розраховано автором за матеріалами Більче-Золотецької ОТГ

За даними, які були проаналізовані в таблицях, можна стверджувати, що трудовий потенціал, для розвитку сільського туризму досить великий, а якщо поєднати з туристичною привабливістю та наявністю ліжкомість в агросадибах, то потенціал для розвитку сільського зеленого туризму досить високий.

Після одержаних результатів дослідження можна впевнено стверджувати, що сільський туризм позитивно впливає на розвиток сільських територій України. Туризм на селі диверсифікує сільське господарство і допомагає в культурному розвитку сільського населення, поповненню сімейних бюджетів, поверненню молоді в село, що сприятиме відродженню села.

Якщо розглянути інфраструктуру сільського зеленого туризму, то зможемо чітко побачити роль її складових у формування ціни туристичного продукту. Важливе місце в її формуванні займає маркетинг, реклама та засоби інформації.

Також держава повинна проводити інформаційну політику, яка має сприяти розвитку сільського зеленого туризму, виділяти цю галузь як інноваційну і дуже перспективну, проводити різні навчання та семінари в сільській місцевості, де б людям за допомогою дорадчих служб роз'яснювались значення туризму на селі, його переваги та недоліки.

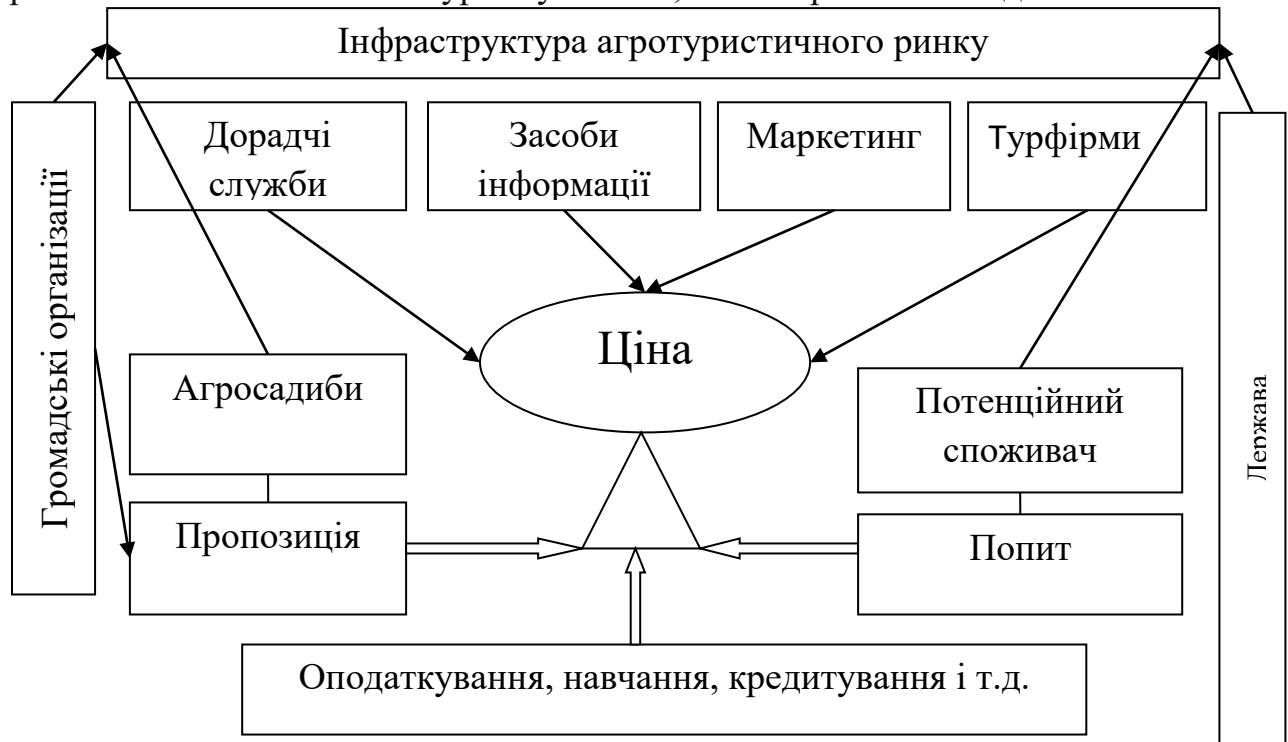

Рис. 9. Інфраструктура агротуристичного ринку, та вплив її чинників на ціну туристичного продукту

Джерело: розроблено автором

Зважаючи на всі дослідження, слід зазначити, що вектор розвитку сільських територій має бути спрямований не на збільшення обсягів виробництва, а на те, що загальний потенціал сільських територій характеризується умовами поліпшення екології, збереження навколишнього природного середовища і переходу до політики, яка б якісно призводила до поліпшення її якісних показників. Звернувши увагу на створення і застосування екологічно-чистих технологій перш за все стане вагомим чинником покращення екологічної ситуації. Детально мають проводитись аналізи впливу на екологічну ситуацію новітніх технологій та техніки, яку часто використовують бездумно та стихійно, вчиняючи руйнівний вплив на екологію сільських територій.

Тому дослідження відновлення та розвитку сільських територій має реалізовуватись у напрямі пошуку механізмів узгодженості екологічних, соціальних та економічних законів на різних етапах розвитку суспільства. В випадку, коли під імперативом розуміють обов'язковість, то в цьому випадку імперативними складовими розвитку сільських територій потрібно прирівняти екологічну, соціальну та економічну складову.

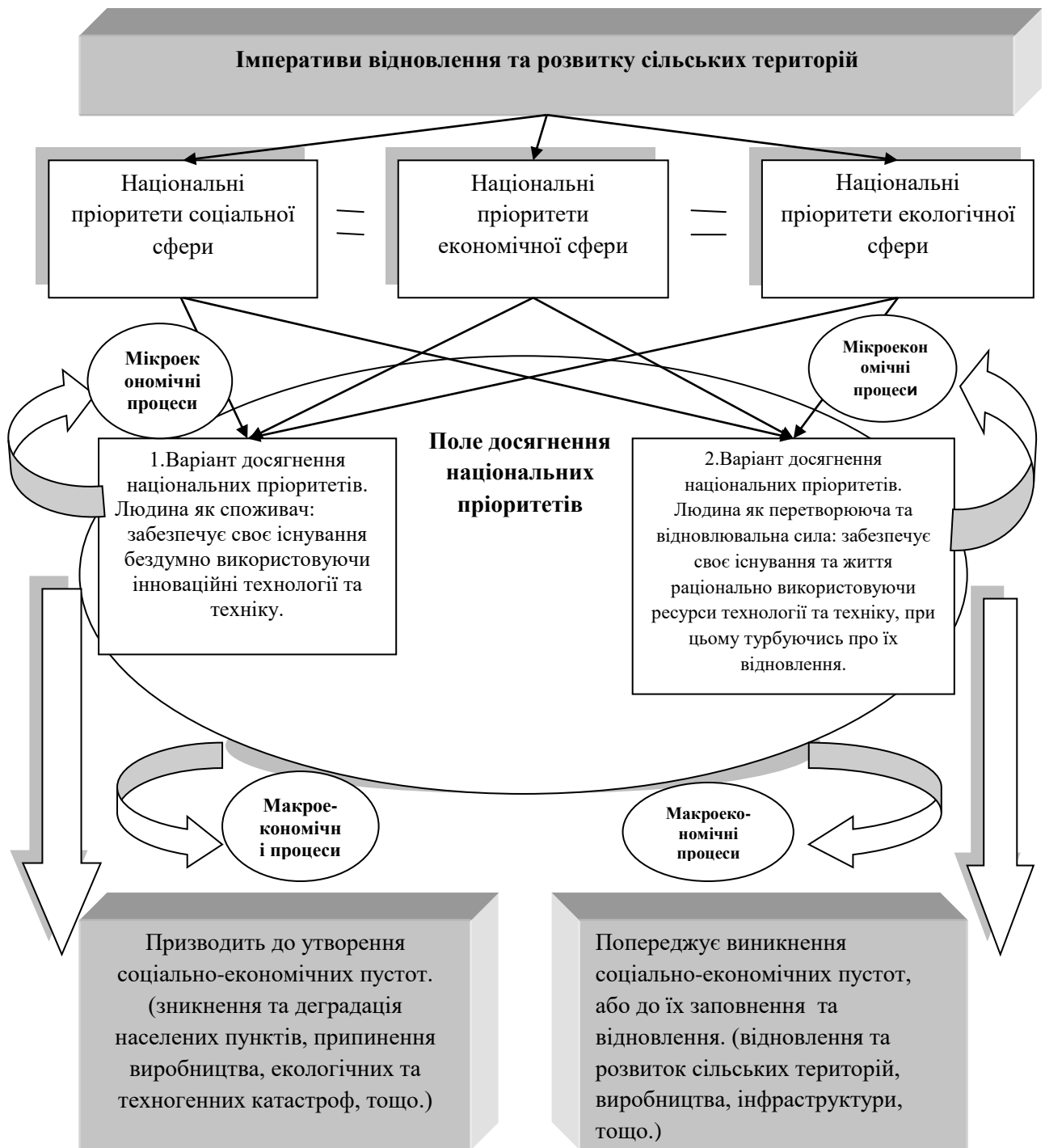

Рис.10 Імперативна модель розвитку сільських територій з впливом національних соціо-економіко-екологічних пріоритетів
Джерело: розроблено автором.

В першому випадку людина виступає лише, як споживач який не переймається результатом бездумного використання ресурсів, що призводить до утворення соціально-економічних пустот.

В другому випадку людина виступає як перетворююча та відновлювальна сила: забезпечує своє існування та життя раціонально використовуючи ресурси технології та техніку, при цьому турбуючись про їх відновлення.

В обох випадках поле досягнення національних інтересів є однаковим, а це умовно однакове забезпечення виробництва ресурсами, функціонування виробництва, можливість використання інноваційних технологій та техніки, але

в першому випадку людина поводить себе бездумно та нераціонально, а в другому випадку застосовує енергозберігаючі інноваційні технології, відновлювальні технології, використовує екологічно-безпечну техніку, прораховуючи найоптимальніші варіанти екологічного виробництва.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі вивчення і концептуалізації новітніх підходів запропоновано нове бачення та шляхи вирішення актуальних проблем – формування теоретичних і методологічних засад відновлення і розвитку сільських територій України, а також обґрунтовано необхідність реалізації комплексу заходів у межах розроблених концептуальних положень. Результати наукового дослідження дали можливість сформулювати низку висновків методологічного, організаційного та практичного характеру:

1. Узагальнивши та систематизувавши розуміння поняття розвитку сільських територій з їх попереднім відновленням, визначено основні етапи аналітичного дослідження сталого розвитку сільських територій з врахуванням необхідності відновлення та обґрунтовано логарифм цього аналітичного процесу із прийняттям до уваги впливу низки чинників (історії, традицій, менталітету сільських територій України), а також кращої зарубіжної практики.

2. Виокремлено та систематизовано особливості розвитку сільських територій, як умов подальшого ефективного розвитку України, а саме: диверсифікація сільського господарства шляхом активізації туристичної галузі, відновлення екологічного балансу та посилення його значення для села, створення екологічних програм конкретних населених пунктів та забезпечення їх взаємозв'язку з регіональними і державними програмами та концепціями розвитку сільських територій.

3. Надано обґрунтовану характеристику ролі трансформаційних процесів для розвитку сільських територій та формування їх соціально-економічних напрямків функціонування, виявлено їх вплив на покращення життя населення на основі заходів адміністративно-територіальної реформи, створення об'єднаних територіальних громад, обміну досвідом між новоствореними та існуючими об'єднаними територіальними громадами; також у роботі визначено концептуальні напрями подальшого розвитку села на основі трансформаційних процесів та організаційних перетворень.

4. Розроблено методологічні підходи формування та реалізації загальної стратегії і стратегічної програми відновлення та розвитку сільських територій, обґрунтовано інструментарій підготовки та розроблено стандартизовану структуру програм розвитку сільських територій, що орієнтовані на потенційного інвестора, запропоновано алгоритм створення та послідовність виконання і контролю програми відновлення сільських територій.

5. На основі вивчення досвіду функціонування інформаційно-консультативних служб у зарубіжних країнах (Польща, США, Ізраїль та ін.) запропоновано порядок створення інформаційно-консультаційних служб в Україні (дорадництва) та ефективну модель надання ними послуг, доведено позитивний вплив інформаційно-консультативних служб на відновлення та розвиток сільських територій, формування сільського лідера і можливість запровадження передового досвіду на основі якісного інформаційного

забезпечення села, умотивовано доцільність співпраці інформаційно-консультаційних служб з аграрними закладами освіти України.

6. Висвітлені аспекти розвитку аграрної освіти та її популяризації на сільських територіях, вплив на формування та виховання потужного сільського лідера, актуалізовано можливості впливу аграрної освіти на мотивацію сільської молоді щодо проживання в сільській місцевості за підтримки держави та приватних організацій; визначено форми, джерела та механізми мотивації повернення сільської молоді на сільські території, заохочення до руху сільського лідерства.

7. Розроблено концептуальні засади відновлення та розвитку сільських територій опираючись на зарубіжний досвід з рахуванням українського сьогодення і ментальних особливостей регіону. Доведено доцільність імплементації цього досвіду та практичного запровадження на основі стратегій та програм розвитку і відновлення сільських територій у тих місцевостях, які зазнали занепаду і стали чинником утворення соціально-економічних пустот на теренах України в наслідок зникнення виробництва, техногенних катастроф та інших негативних впливів, значної уваги заслуговує вивчення досвіду реалізації численних міжнародних програм, які нині запроваджуються в Україні.

8. Синергія застосованих наукових підходів, соціологічних та емпіричних досліджень доводить ефективність проходження адміністративно-територіальної реформи в Україні. Автором проведено оцінку формування інституту старост в Україні, визначено механізм впливу руху сільського лідерства на прийняття рішень місцевими мешканцями та на процес відновлення і розвиток сільських територій України загалом.

9. Особливості функціонування соціально – економічної системи сільських територій полягають в тому, що вони піддані впливу не тільки факторам внутрішнього середовища, але і відмічається суттєвий вплив зовнішніх економічних і соціальних факторів. Звідси, такий простір розглядається як сукупність суб'єктів економічної і соціальної підсистем об'єднаних з сформованими і такими що знаходяться на етапі формування інститутами і інституціями, та розвиненими механізмами взаємодії і взаємовідносин між підсистемами і елементами системи. Під впливом зовнішніх і внутрішніх економічних, соціальних, інституційних та інших чинників (як правило, їх вплив негативний), в сільські території формуються «соціально – економічні простори», де з тих чи інших причин відмічається спад економічної активності або припиняється господарська діяльність, що обумовлює занепад і соціальної підсистеми.

10. Спираючись на основні положення концепції нової теорії економічних систем авторський підхід до визначення систем соціально – економічного простору сільських територій полягає в тому, що такого типу системи в своїй основі мають універсальну внутрішню структуру. Базовими елементами такої структури виступають взаємодіючі функціональні підсистеми, а саме: ментальна, культурна, матеріально - технологічна, інституційна, імітаційна та історична. При цьому, кожна із названих підсистем продукує власний, тільки продукований нею унікальний «товар», який використовується не тільки іншими підсистемами, але і спрямовується у зовнішнє середовище. Крім того, діяльність системи не обмежується тільки продукуванням товарів або

профільної продукції (надання послуг), але і формує ментальну, культурну, інституційну на інші підсистеми суспільних взаємовідносин та взаємодій.

11. За характером і інтенсивністю взаємодії такого типу систем із зовнішнім середовищем можна класифікувати системи соціально – економічного простору сільської місцевості та спрогнозувати їх розвиток. Зазначимо, що вирішення цієї наукової проблеми має не тільки наукове, але і практичне значення. Пропоновані науково – теоретичні підходи до визначення типів систем соціально – економічного простору сільської місцевості дозволить удосконалити положення державної економічної політики в частині розвитку сільських територій. Визначення і економічна оцінка ресурсної бази та потенціалу розвитку конкретної сільської території дозволить запропонувати реальні державні програми підтримки і стимулювання розвитку, реалізувати їх наявні та потенційні можливості з метою переходу до сталого розвитку. Якщо розглядати такі системи відповідно до предмету даного дослідження, то в залежності від того на якому етапі трансформації знаходиться національна соціально – економічна система ми можемо запропонувати сучасну класифікацію і виділити типи сільських територій та визначити можливі напрями їх переходу до прискореного або сталого розвитку.

12. За результатами проведеного дослідження, дійшли висновку, що на сучасному рівні розвитку продуктивних сил і суспільних відносин, системи, у внутрішній структурі яких переважають економічні відносини і суспільні взаємодії минулої економічної системи (традиційна організація виробництва і суспільних відносин – історична підсистема) приречена на занепад і зникнення, тобто відмічається «соціально – економічна депресія» (в окремих випадках припинення будь якого виду економічної діяльності) у розвитку сільської території. Зазвичай це сільські території, які експлуатували один вид ресурсу, що втратив економічну цінність в нових умовах господарювання, або продукт, який втратив ринкову цінність. Такі території, як правило географічно віддалені від промислових центрів, транспортних мереж і мають слабкі (або відсутні) взаємодії із зовнішнім середовищем.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Монографії:

1. Дудзяк О.А. Відновлення і розвиток сільських територій України в умовах євроінтеграції [Текст] : монографія / О.А. Дудзяк. – Кам'янець-Подільський, 2019. – 360 с. (18,5 друк. арк.)

Статті у монографіях та в закордонних наукових виданнях:

2. Dudziak O. Agritourism component of rural development [Electronic resource] / Dudziak Oksana, Komarnitskyi Sergii, Knapczyk Adrian // Scientific achievements in agricultural engineering, agronomy and veterinary medicine. Polish – Ukrainian Cooperation : scientific monograph / Ed. : Faten Mohammed Al Najjar, Szymon Głowacki, Marek Wróbel. – Krakow : Traicon S.C, 2017. – Vol. II. – P. 186-195. – Access mode : <http://188.190.33.55:7980/jspui/bitstream/123456789/903/3/SAAEAVM2.pdf>. *Особистий внесок здобувача: досліджено вплив досвіду Прикордонний регіонів Польщі на розвиток сільського зеленого туризму, як одного з чинників диверсифікації сільського господарства.* (0,5 друк. арк.)

3. Markina I.A. Globalization-induced changes in higher education management in Ukraine [Electronic resource] (Глобалізаційні зміни в управлінні вищою освітою в Україні) / Iryna Anatolyevna Markina, Alla Dmitrievna Chykurkova, Oksana Antonivna Dudziak [et al.] // International Journal of Educational Management. – 2019. – Vol. 33, is. 6. – P. 1291-1302. <https://doi.org/10.1108/IJEM-01-2019-0037> [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Scopus] *Особистий внесок здобувача: досліджено вплив досвіду зарубіжних країн ЄС на розвиток аграрної освіти України (0,22 друк. арк.)*

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Дудзяк О.А. Роль дорадництва в розвитку сільського зеленого туризму [Текст] / О.А. Дудзяк // Зб. наук. пр. Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – Вип. 23 : Екон. науки. – С. 398-400. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,45 друк. арк.)
5. Дудзяк О.А. Вплив сільського туризму на розвиток сільських територій [Текст] / О.А. Дудзяк // Наук. вісник Ужгородського університету. – Ужгород, 2016. – Вип. 2 (48). – С. 133-136. – (Серія Економіка). [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,45 друк. арк.)
6. Іванишин В.В. Застосування в Україні досвіду розвитку сільських територій Європейських країн та США [Текст] / В.В. Іванишин, О.А. Дудзяк // Зб. наук. пр. Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 24, т. 3. – С. 5-10. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. *Особистий внесок здобувача: досліджено досвід європейських країн та США напрямки розвитку їх сільських територій, також можливість імплементації цього досвіду на українські реалії.* (0,2 друк. арк.)
7. Дудзяк О.А. Соціально-економічний ефект лідерства для розвитку сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А. // Інноваційна економіка : наук.-виробничий журн. – 2017. – № 3-4 (68). – С. 39-42. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,5 друк. арк.)
8. Дудзяк О.А. Вплив нетрадиційних джерел енергії та енергозбереження на розвиток сільських територій [Текст] / О.А. Дудзяк // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. – Київ, 2017. – Вип. 7. – С. 107-111. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,5 друк. арк.)
9. Дудзяк О.А. Вплив агрохолдингів на розвиток сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А. Гуменюк І.І. // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. / НДЕІ, М-во екон. України. – Київ, 2019. – Вип. № 2. – С. 9-13. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано вплив агрохолдінгізації сільського господарства України її вплив на розвиток сільських територій, визначені позитивні та негативні сторони.* (0,33 друк. арк.)
10. Дудзяк О.А. Сільський зелений туризм як елемент диверсифікації сільського господарства та розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / О.А. Дудзяк // Ефективна економіка : електрон. журн. – 2017. – № 10. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6348>. [видання включене в

міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,5 друк. арк.)

11. Дудзяк О. А. Історія розвитку сільських територій України, основні соціально-економічні фактори [Електронний ресурс] / О.А. Дудзяк // Ефективна економіка : електрон. журн. – 2017. – № 10. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6348> [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,5 друк. арк.)
12. Дудзяк О. А. Імплементация світового досвіду ведення політики розвитку сільських територій до українських реалій [Електронний ресурс] / Дудзяк О.А. // Ефективна економіка : електрон. журн. – 2018. – № 2. – URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6129> [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,45 друк. арк.)
13. Дудзяк О.А. Порівняльна характеристика розвитку сільського зеленого туризму (агротуризмики) в західних регіонах України та прикордонних регіонах Польщі [Електронний ресурс] / Дудзяк О.А. // Ефективна економіка : електрон. журн. – 2018. – № 3. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6348> [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,5 друк. арк.)
14. Дудзяк О.А. Загальна методологія дослідження розвитку сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А., Покотильська Н.В. // Інноваційна економіка. – 2018. – № 3-4 (74). – С. 75-79. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. *Особистий внесок здобувача: досліджено теоретичні основи та методологію визначення програми відновлення та розвитку сільських територій використовуючи типологізацію програми за ментальністю інвестора.* (0,3 друк. арк.)
15. Дудзяк О. А. Демографічна ситуація на сільських територіях України в період відновлення та розвитку [Електронний ресурс] / Дудзяк О.А. // Ефективна економіка : електрон. журн. – 2018. – № 5. – URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6348> [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,45 друк. арк.)
16. Іванишин В.В. Вплив земельної реформи на розвиток сільських територій [Текст] / Іванишин В.В. Дудзяк О.А. // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. / НДЕІ, М-во екон. України. – Київ, 2018. – № 10 (209). – С. 76-81 [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. (0,2 друк. арк.)
17. Іванишин В.В. Вплив досвіду Ізраїлю при організації дорадчих служб на сільських територіях [Текст] / Іванишин В.В., Дудзяк О.А., Бордман Б.Я. // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. / НДЕІ, М-во екон. України. – Київ, 2018. – № 12 (211). – С. 77-82. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. *Особистий внесок здобувача: розглянуто роль дорадчих організацій для диверсифікації сільського господарства України, базисного виду діяльності на сільських територіях.* (0,2 друк. арк.)
18. Дудзяк О.А. Вплив польського досвіду на розвиток сільського туризму в селах України [Текст] / О.А. Дудзяк, Н.А. Славіна, І.І. Гуменюк // Агросвіт. – 2018. – груд., № 24. – С. 10-13 [видання включене в міжнародні наукометричні бази : Index Copernicus, РИНЦ]. *Особистий внесок здобувача: досліджено*

теоретичні основи потенціалу українського села в порівнянні до польського, показано позитивний вплив досвіду польських сільських територій на сільські території України в сучасних умовах. (0,3 друк. арк.)

19. Дудзяк О.А. Вплив сільського господарства на працевлаштування на сільських територіях [Текст] / Дудзяк О.А. // Агросвіт. – 2019. – січ., № 1-2. – С. 13-15. (0,5 друк. арк.)
20. Дудзяк О.А. Вплив агроосвіти на відновлення та розвиток сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А. // Агросвіт. – 2019. – лют., № 3. – С. 9-14. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : *Index Copernicus, РИНЦ*]. (0,5 друк. арк.)
21. Попрозман Н.В. До питання дослідження соціально-економічних систем в сучасних умовах [Текст] / Попрозман Н.В. Дудзяк О.А. // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. / НДЕІ, М-во екон. України. – Київ, 2017. – № 6. – С. 9-13. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : *Index Copernicus, РИНЦ*]. Особистий внесок здобувача: на основі аналізу соціально-економічних систем, досліджено місце сільських територій в розвитку новоствореної держави, їх вплив на формування соціально-економічної сфери розвитку суспільства. (0,25 друк. арк.)
22. Дудзяк О. А. Вплив енергетичної ситуації України на добробут сільського населення [Текст] / О.А. Дудзяк // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. – Київ, 2019. – № 1. – С. 151-156. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : *Index Copernicus, РИНЦ*]. (0,5 друк. арк.)
23. Дудзяк О.А. Значення екології для розвитку сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А. // Агросвіт. – 2019. – черв., № 6. – С. 55-58. [видання включене в міжнародні наукометричні бази : *Index Copernicus, РИНЦ*]. (0,5 друк. арк.)

Статті у наукових фахових виданнях України:

24. Дудзяк О.А. Агротуристичний продукт: товар чи послуга? [Текст] / О.А. Дудзяк // Наук. пр. Полтавської державної аграрної академії. – Полтава : ПДАА. – 2015. – Спец. вип. – С. 88-93. (0,45 друк. арк.)

Тези наукових доповідей:

25. Іванишин В.В. Проблема мотивації повернення молоді на сільські території [Текст] / Іванишин В.В., Дудзяк О.А. // Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія : зб. тез міжнар. конф., присвяч. 45-річчю екон. ф-ту ПДАТУ. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 48-50. (0,1 друк. арк.)
26. Іванишин В.В. Лідер як позитивний рушій розвитку сільських територій [Текст] / В.В. Іванишин, О.А. Дудзяк // Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. науковців, аспірантів та студентів, 10 листоп. 2016 р. / ПДАТУ. – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 5-7. (0,1 друк. арк.)
27. Іванишин В.В. Вплив державної політики на розвиток сільських територій [Текст] / Іванишин В.В., Дудзяк О.А. // Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції : зб. наук. пр. II міжнар. наук.-практ. конф., 28 жовт. 2016 р. / ПДАТУ. – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 176-178. (0,1 друк. арк.)
28. Іванишин В.В. Значення санаторно-курортної діяльності для розвитку

галузей національної економіки [Текст] / Іванишин В.В., Дудзяк О. А. // XV міжнар. наук.-практ. конф. «Фізична реабілітаційна медицина в Україні: стан, проблеми, шляхи їх вирішень у світлі вимог ВООЗЮ секцій та ради фізичної та реабілітаційної медицини Європейського союзу медичних спеціалістів», 11-12 груд. 2015 р., Київ (0,1 друк. арк.)

29. Poprozman N.V. Advisory service as the basis of development of innovative entrepreneurial business [Текст] (Дорадництво як інноваційна основа розвитку підприємницької діяльності) / Poprozman N.V., Dudzyak O.A. // 36. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. «Глобальні і регіональні проблеми інформатики в суспільстві та природокористуванні». – Київ : Компринт, 2017. – С. 140-142. (0,1 друк. арк.)
30. Дудзяк О.А. Сільський туризм один з видів диверсифікації аграрного бізнесу і розвитку сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А. // Матеріали V міжнар. наук.-практ. Інтернет конф. «Сучасний рух науки», 7-8 лют. 2019 р. – Дніпро, 2019. – С. 864с. (0,22 друк. арк.)
31. Дудзяк О.А. Сучасні методи підвищення ефективності використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки [Текст] / Дудзяк О.А. // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Інформаційно-консультативних служб та дорадчих організацій для відновлення та розвитку сільських територій, (Львів, 26 січ. 2019 р.) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів : ЛЕФ, 2019. – С76-78. 148 с. (0,2 друк. арк.)
32. Дудзяк О.А. Організаційні аспекти розвитку сільського туризму в Україні [Текст] / Дудзяк О.А. // Актуальні проблеми менеджменту: теоретичні і практичні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. молодих науковців, аспірантів та студентів, 10 листоп. 2015 р. – Кам'янець-Подільський Подільський державний аграрно-технічний університет (0,2 друк. арк.)
33. Дудзяк О.А. Проблема диверсифікації в сільському господарстві та її вплив на розвиток сільських територій [Текст] / Дудзяк О.А. // Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та оподаткування» до 30-річчя заснування кафедри обліку і оподаткування, 21-21 листоп. 2017 р. Херсонський державний аграрний університет, Херсон.(0,2 друк. арк.)
34. Іванишин В. Аграрна освіта, як основний з ключових елементів розвитку сільських територій [Текст] / Іванишин Володимир, Дудзяк Оксана // Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф., [20-21 берез. 2019 р], м. Кам'янець-Подільський. – Тернопіль : Крок, 2019. – Ч. 2. –С. 169-171. (0,1 друк. арк.)

АНОТАЦІЯ

Дудзяк О.А. Відновлення та розвиток сільських територій: теорія, методологія і практика – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством – Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, 2019.

Дисертація присвячена формуванню теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій що спрямовані на відновлення сприятливих умов та

подальшого розвитку на селі, підвищення якості та рівня життя населення.

Вивчено методологічні підходи до формування програми розвитку регіону за допомогою сільських територій та сформовано види написання програм та стратегій пристосовуючись до побажань інвесторів. Також проаналізовано методологію вивчення сталого розвитку сільських територій з врахуванням пункту відновлення сільських територій. Досліджено вивчення розвитку сільських територій за територіальним та галузевим підходом.

В роботі приділяється увага вивченню політики Європейського Союзу щодо розвитку сільських територій та запровадження її в Українські реалії сьогодення, вивчено міжнародний досвід та історичні особливості формування політики розвитку сільських територій їх вплив на рівень життя сільського населення, визначені характерні особливості відновлення і розвитку сільських територій в євроінтеграційному процесі України.

Також досліджено в роботі вплив адміністративно-територіальної реформи на розвиток сільських територій, досліджено ставлення сільського населення на проведення адміністративно-територіальної реформи її вплив на розбудову інфраструктури, здійснено порівняння адміністративно-територіальної реформи України і Польщі, проведені спільні та відмінні паралелі розвитку сільських територій під час адміністративно-територіальної реформи.

Вивчено проблеми аграрної освіти її вплив на відновлення та розвиток сільських територій. На прикладі моделей освітньої структури США, Ізраїлю, Польщі та вивчення їх досвіду, показано значення формування впливу аграрної освіти на Українське село.

Подібний аналіз проведений і в інформаційно-консультативних службах Ізраїлю, які діють на рівні держави і допомагають кібуцам, МАШАВам реалізовувати свої проекти, сприяють обміну досвіду, а також несуть і контролюючу функцію, коли не репресивними, а попереджувальними методами контролюють виробництво та переробку сільськогосподарської продукції.

Також важливим елементом дослідження в роботі стало висвітлення проблеми екологізації сільських територій України. Слід зазначити, що досліджуючи ставлення населення до проблем екологізації, то цьому не приділяють значної уваги населення, екологізація нині є не вирішеною проблемою на сільських територіях.

Ключові слова: сільські території, об'єднані територіальні громади, відновлення, розвиток, сільське населення, аграрна освіта, сільська громада, сільські лідери, програма розвитку сільських територій, державна політика.

АННОТАЦІЯ

Дудзяк А.А. Восстановление и развитие сельских территорий: теория, методология и практика – Квалификационная научный труд на правах рукописи. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством – Подольский государственный аграрно-технический университет, г. Каменец-Подольский, 2019.

Диссертация посвящена формированию теоретических основ и разработке практических рекомендаций направленных на восстановление благоприятных

условий и дальнейшего развития на селе, повышение качества и уровня жизни населения.

Изучены методологические подходы к формированию программы развития региона с помощью сельских территорий, сформированы виды написания программ и стратегий приспосабливаясь к пожеланиям инвесторов. Также проанализировано методологию изучения устойчивого развития сельских территорий с учетом пункта восстановления сельских территорий. Исследовано изучение развития сельских территорий по территориальному и отраслевому подходу.

В работе уделяется внимание изучению политики Европейского Союза по развитию сельских территорий и введение ее в украинские реалии. Изучено международный опыт и исторические особенности формирования политики развития сельских территорий их влияние на уровень жизни сельского населения, определены характерные особенности восстановления и развития сельских территорий в евроинтеграционном процессе Украина.

Также исследовано в работе влияние административно-территориальной реформы на развитие сельских территорий, исследованы отношения сельского населения к проведению административно-территориальной реформы ее влияние на развитие инфраструктуры села, проведено сравнение административно-территориальной реформы Украины и Польши, проведены общие и отличительные параллели развития сельских территорий во время административно-территориальной реформы.

Изучены проблемы аграрного образования, его влияние на восстановление и развитие сельских территорий. На примере моделей образовательной структуры США, Израиля, Польши и изучения их опыта показано значение формирования влияния аграрного образования на украинское село.

Подобный анализ проведен и информационно-консультационных службах Израиля, которые действуют на уровне государства и помогают кибуцам, МАШАВам реализовывать свои проекты, способствуют обмену опыта, а также носят и контролирующую функцию, что не репрессивным, а предупредительным методом контролируют производство и переработку сельскохозяйственной продукции.

Также важным элементом исследования в работе стало освещение проблемы экологизации сельских территорий Украины. Следует отметить, что исследуя отношение населения к проблемам экологизации, то к этому не уделяют большого внимания населения, экологизация ныне нерешенной проблемой на сельских территориях.

Ключевые слова: сельские территории, объединенные территориальные общины, восстановление, развитие, сельское население, аграрное образование, сельская община, сельские лидеры, программа развития сельских территорий, государственная политика.

ABSTRACT

Dudziak O.A. Restoration and development of rural areas: theory, methodology and practice. – Manuscript. Thesis for a Doctor's Degree in Economics, Specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy – State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskyi, 2019.

The thesis is devoted to the formation of theoretical foundations and the development of practical recommendations for the rehabilitation and development of rural areas aimed at restoring favorable conditions and further development in the countryside, improving the quality and standard of living of the population.

In the theoretical part, the basic concepts, nature and historical features of the development of rural areas of Ukraine are determined; the influence of historical factors on the formation of the personality of a rural resident and the formation of a rural leader is studied. The features of the development of rural areas of Ukraine, Poland and Israel are analyzed. The notion of “rural territory” of scientists' points of view is investigated and generalized.

The methodological approaches to the formation of the program of development of the region with the help of rural areas are studied, and the types of writing programs and strategies are adapted to the investors' wishes. The methodology of studying the sustainable development of rural areas with consideration of the point of the restoration of rural areas is also analyzed. The study of the development of rural areas by the territorial and field approach is explored.

The paper pays attention to studying the European Union's policy on rural development and its implementation to Ukrainian realities, examines international experience and historical features of rural development policy formation, their impact on the living standards of the rural population, and identifies the characteristic features of the restoration and development of rural areas in the European integration process by Ukraine.

The demographic situation in rural areas of Ukraine was studied and analyzed, the main levers of influence on the migration of the population of Ukraine were determined, income was analyzed, poverty level, the level of morbidity of the rural population and the influence of these factors on the development of rural areas of Ukraine.

The next stage of work is a logical study of the field of agriculture, its impact on the restoration and development of rural areas, the possibility of diversifying agriculture on the basis of a personal household and in general, the main directions of agriculture and its possibilities are investigated.

The influence of the administrative and territorial reform on the development of rural areas was also studied, the relations of the rural population to the administrative and territorial reform, its influence on the development of infrastructure was investigated, the administrative and territorial reforms of Ukraine and Poland were compared, and the general and distinctive parallels of the development of rural areas during administrative and territorial reform were made.

The research highlights the prominent influence of alternative energy on the restoration and development of rural areas, the opportunities that arise before the rural community when implementing projects, do not exclude the possibility of cultivation, energy crops in the territory of rural areas of Ukraine, the use of solar and wind energy, recycling of household waste in energy, which also solves the problem of recycling and reducing the area of landfills and dumps, which are the problem of rural settlements in all regions of Ukraine.

The problems of greening and renewable energy are those problems that should be addressed comprehensively, as at the level of motivation on the part of local government, the state, public organizations, upbringing and education. A sense of

responsibility for the territory where the villager lives should be brought up from school, family, institutions of higher education. Therefore, special attention is also paid to restoring popularization of higher agricultural education, because with the help of higher education, it is possible to implement problems of educating rural youth, providing enterprises in rural areas with young specialists who will contribute to the further development of entrepreneurship in the village, motivating rural youth to return to their native villages and identifying and fostering leadership in rural areas.

Agricultural education is now undeservedly forgotten, although agricultural enterprises need highly skilled agronomists, veterinarians, biotechnologists and other specialists who are in great demand in agricultural and processing enterprises located in rural areas. Using the models of the educational structure as an example, one can see the role of agrarian education for the rehabilitation and development of rural territories of Ukraine, using the experience of Poland, the USA and Israel.

Based on the problems of restoring the prestige of agricultural education for rural residents of Ukraine, it is also worth paying attention to the fact that the study of the problems of consulting in Ukraine, which is one of the important elements of the restoration and development of rural territories of Ukraine since its inception until now, has been studied. With the help of counseling in Poland, entire industries are functioning that contribute to the development of rural areas, Poland's advisory services help develop small businesses in rural areas, diversify agriculture, help categorize agro-farms, improve the quality of tourist services in rural areas, help organize presentations and fair, where agricultural producers have the opportunity to advertise and market their products, promote the exchange of experience between farmers, who start their own business and those who have already a successful business and are willing to share their experiences, help to preserve the culture and identity of their villages by the spread of the popularity of the Polish countryside.

A similar situation has been analyzed in the information and advisory services of Israel, which operate at the state level and help the kibbutz, MASHAV to implement their projects, promote the exchange of experience, and also have a controlling function, if not repressive, but preventively, control the production and processing of agricultural products, successfully implemented in Israel, which is kosher, and in Europe, Asia, the United States, because it meets the stated international standards.

Also, it should be noted that the work focuses on diversification of rural production in rural areas due to rural green tourism, as an industry, does not require large investments, helps to use the free living space that villagers possess, additionally fills the budget of the rural family and rural community . With the help of rural green tourism, the development of rural infrastructure is being stimulated, with its improvement it motivates young people to return to rural areas and ensures a steady flow of tourism in rural areas.

Despite the seasonality of rural green tourism, it allows the self-employment of rural residents to be promoted, to restore their culture and identity, traditions and identity, which attracts tourists from other urbanized regions as well as tourists from abroad.

Also an important element of the research in the work was the coverage of the problem of ecologization of the rural territories of Ukraine. Now the society is facing an acute problem of ecology, pollution of the environment, smithing areas,

spontaneous dumps, the areas of which are mainly located in rural areas, polluting the air, water, soil. Along the way, it should be noted that exploring the attitude of the population to the problems of greening, they do not pay much attention to this, and note that the problems of corruption, education, medicine are more important and do not realize that greening does not solve the problem of their external environment is one of the key in deciding what bothers them the most.

Key words: rural areas, united territorial communities, restoration, development, rural population, agrarian education, rural community, rural leaders, rural development program, state policy.